СЁННЯ DZISIAJ TODAY

Тэма сёлетняга XX Трыялогу: „Сёння Dzisiaj Today" падаецца надта агульнай. Адразу можа ўзнікнуць думка: ці ўся Беларусь, ці можа нейкая адна сфера жыцця? Лягчэй з паняццем „сёння", бо гэта сучаснасць, рэальны стан, цяперашні момант, а не мінулае альбо будучыня. Аднак ушаноўваючы памяць і працягваючы ідэю ініцыятара Трыялогу – Сакрата Яновіча мы звычайна ў першую чаргу засяроджваемся на дарагой яго сэрцу культуры, у прыватнасці на літаратуры. Пры гэтым нельга забываць, што паняцце культуры шырокае і ўключае ў сябе гэтак духоўны як і матэрыяльны складнік. У мяне „Беларусь сёння" адразу выклікала асацыяцыю з афіцыйным беларускім выданнем „Советская Белоруссия" перайменаванай у „СБ-Беларусь сегодня". Роўна год таму гэтае выданне з 90-гадовай гісторыяй увайшло ў буйны медыйны холдынг. Яе новы кіраўнік Дзмітрый Жук кажа, што „мы надалей будзем пісаць праўдзівы летапіс нашай цудоўнай зямлі і нашага слаўнага, працалюбівага народу". Дарэчы, ёсць таксама і ў Расіі тэлеканал „Россия сегодня" які са шчодрай рукі Крамля вяшчае на шэраг краінаў свету даводзячы да 150 мільёнаў замежных гледачоў так званы „правільны і праўдзівы" погляд на падзеі ў Расіі і свеце. З 1982 году і ў ЗША выходзіць шматтыражная газета „USA Today". Праўда, яна пазіцыянуе сябе як цэнтрысцкая і не прэтэндуе на званне выказніка „поўнай і адзінай праўды".

Краіна перыферыйная, малавядомая, па-за ўвагай

Калі мне ставяць моцна абагульненае пытанне я адразу адклікаюся да інтуіцыі, да першых асацыяцый. „Беларусь сёння?". Дык гэта ж Яновічава „Terra incognita". Адназначна, з сэнсам, уцямна і пераканаўча ніхто не раскусіў яе няяснага мінулага, і цяперашні стан акрэсліваюць хутчэй суб'ектыўна, стэрэатыпна. Грунтоўна пазнаць краіну і народ не атрымаецца нават калі б чалавек ад калыскі па магілу пражыў у ёй, з'ездзіў яе ўздоўж і ўпоперак. Беларусь – увасабленне сярэднясці літаральна ва ўсім: велічыні, колькасці насельніцтва, эканоміці, патэнцыялу і ўзроўню жыцця. Ва ўсіх важных рэйтынгах яна займае месца прыблізна ў палове 150-200 апытаных краін. Асабліва важным я асабіста лічу штогадовы даклад „World Happiness Report", у якім пазначаецца суб'ектыўнае адчуванне шчасця. Беларусь займае ў гэтым рэйтынгу сярэдняе 81-е месца. З улікам характэрнай для беларусаў схільнасці да наракання, гэта і так неблагі вынік і не найгоршая падстава для самапавагі, каб паглядзець на сябе з пачуццём пэўнага гонару, вышэй падняць галаву. На жаль, такога не назіраецца.

Беларусь – малавядомая і мала цікавіць міжнародныя медыя, бо тая ціхая стабільнасць і прадказальнасць – нецікавая. Нармальнасць непрывабная, нудная, а людзей цікавіць гвалт, мардабой, скандал і сенсацыя. Беларусь наведвае ў год усяго некалькі сот тысяч турыстаў. Калі гэта расейцы альбо ўкраінцы, дык у параўнанні са сваімі краінамі ім амаль усё тут падабаецца. „У вас спакойна, парадак, чысціня, усё прыбранае, культурныя, прыязныя людзі, добрыя дарогі, стабільнасць, размераны лад жыцця, а ў нас жа – самі ведаеце: балаган і мітусня. Калі б не тое, што фанаты спорту не называюць зборную Расіі ‹нашымі› але ‹рускімі›, дык не было паміж намі ніякіх ментальных адрозненняў" – канстатуюць расейцы. Украінцам імпануе „еўрапейскасць" Беларусі: асабістая культура ў параўнанні з расійскай грубасцю і хамствам, модная вопратка, платныя дарогі, электронныя картачкі. Нават нязменны кіраўнік дзяржавы не злосціць, бо прынамсі прывучае да парадку і дысцыпліны.

Прыезджыя з Захаду таксама прыемна ўражаныя парадкам, чысцінёй, хаця ў іхніх галовах застаецца ярлык, які 14 гадоў таму павесіў краіне Джордж Буш: „апошняя дыктатура Еўропы". Гэта адразу нагадвае ім пра смяротнае пакаранне, парушэнні правоў чалавека, дрэнныя ўмовы жыцця. Аб'ектыўна, Расія шмат у чым горшая, але яна ядзерная звышдзяржава. Нават украінскі бясконцы балаган для свету цікавейшы за беларускі стабільны застой. Вельмі трапна, бадай найлепш з усіх замежнікаў зразумеў Беларусь канадскі навуковец, аўтар шматлікіх кніжак пра Беларусь – Дэйвід Марплз (David Marples). Пасля Чарнобыля ён зацікавіўся Беларуссю і пабываў тут даўжэйшы час некалькі дзясяткаў разоў. Па яго словах, вобраз Беларусі ў свеце негатыўны па некалькіх прычынах з якіх мабыць галоўная тая пасіўная, бяздумная, маўклівая згода беларусаў на дыктатуру і Лукашэнку. Марплз называе Беларусь „краінай у чаканні" (nation-in-waiting), а беларусаў „як ментальных расейцаў без павагі да нацыянальнай дзяржавы, да роднай мовы і культуры. Ствараецца ўражанне дзяржавы, што застрагла паміж эпохамі...

сучасная Беларусь гэта цалкам прадукт эпохі сталінізму, савецкай рэспублікі і наўмыснага знішчэння нацыянальнай адметнасці ў савецкія часы а Лукашэнка лагічны вынік такой пазіцыі" – лічыць канадскі вучоны. Найкарацей як толькі можна ён кажа пра Беларусь: „спакойная, мірная, шматпакутная. І зямля, і нацыя такія". Гісторыкі, у тым ліку і заходнія ведаюць, што Беларусь пад цяперашняй назвай аформілася толькі 100 гадоў таму, незалежная яна ўсяго 30 гадоў, але іх здзіўляе, што беларусы нават не запярэчваюць, калі іх атаясамліваюць з расейцамі. З прычыны сваёй абыякавасці, ляноты і адсутнасці самапавагі ў размове з замежнікамі яны падтрымліваць гэтакія стэрэатыпы.

Беларускія парадоксы і стэрэатыпы

У мінулым годзе Артур Зыгмунтовіч апублікаваў сваю кнігу „Беларусь – імперыя кантрастаў" – плён сваіх чатырох падарожжаў па Беларусі. Кніга поўная забаўных анекдотаў і трапных сацыялагічных назіранняў. „Гэта краіна, дзе сярэднестатыстычны грамадзянін зарабляе 300 даляраў, на пражыццё выдаткоўвае 400 а яшчэ 100 пакідае на горшыя часы. Гэта дзяржава адначасова апякунская і рэпрэсіўная, дзе заўсёды ёсць месца ў дзіцячым садку, беспрацоўных лічаць дармаедамі, з апазіцыяй размаўляюць на мове дубінак; прэзідэнт вучыць як садзіць бульбу, катаецца на лыжах і перад тэлекамерамі звальняе дырэктараў. Гэта сучасная, імпазантная сталіца і вёскі якія не змяніліся за апошнія 100 гадоў, дзе паўсюль помнікі Леніна і Дзяржынскага, але таксама безліч спартовых аб'ектаў. Беларусь нібыта лідзіруе ў спажыванні алкаголю, але нідзе не сустрэнеце п'янага ні жабрака. Беларусь, гэта спалучэнне вады і агню, якога не сустрэнеце нідзе ў свеце". Па словах Зыгмунтовіча „падарожжа на Караібы запамятаеце на паўгода, але візіт у Беларусь на ўсё жыццё".

Дзіўнае раздваенне свядомасці адзначыла таксама тэолаг і культуролаг Ірына Дубянецкая. „Саромеемся мовы, падаравалі герб" – кажа яна. „Большасць замежнікаў, якія хочуць хоць трохі даведацца пра Беларусь сутыкаюцца з разгубленасцю. ‹Ці Беларусь гэта частка Расіі› – пытаюцца. ‹Не!› – гучыць адказ. ‹А дзе межы Беларусі?› Беларус калі ён сумленны разгубліваецца: ‹Ну, ведаеце, межы Беларусі цяпер не зусім супадаюць з яе гістарычнымі межамі...› Замежнікі пытаюцца: ‹Добра, а якая ў вас сімволіка?›. Сумленны беларус у тупіку: ‹Ну, у нас такі старажытны герб „Пагоня", але зараз ён – герб іншай дзяржавы – Літвы, а сцяг – бел-чырвона-белага колеру, але цяпер ужываецца іншая сімволіка, якая была прынятая за Саветамі...›. ‹А якая ў вас сталіца?› – пытаюцца замежнікі. ‹Ну, Мінск, але насамрэч ён называецца Менск, але насамрэч старая сталіца – Вільня, але цяпер гэта сталіца іншай дзяржавы...›. Тады ў замежніка зусім мазгі закручваюцца, ён пытаецца: ‹А якая ў вас мова?› Беларус ахвотна і радасна заяўляе: ‹Беларуская› – але каб не схлусіць ён дадае: ‹Але беларусы на ёй практычна не размаўляюць, а гавораць на мове суседняй дзяржавы, па-расейску›. І замежнік круціць галавою і ніяк не можа гэтага зразумець. ‹Такога нідзе няма ў свеце›! ‹За што не зачапіся, нават за элементарныя дзяржаўныя атрыбуты, усё блытаецца, расплываецца›" – кажа Ірына Дубянецкая.

Непрыўдзівыя міты

Існуе шэраг стэрэатыпаў пра Беларусь і большасць з іх непраўдзівыя. Беларусаў называюць „бульбашамі" а дранікі нацыянальнай стравай, але бульба з'явілася толькі ў XIX стагоддзі а яе спажыванне замацавалася за савецкім часам. Традыцыйна, беларусы хутчэй бацьвіннікі і грыбнікі. Беларусы насуперак словам гімну зусім не „мірныя людзі". З XIII па XVI стагоддзе Вялікае Княства Літоўскае бясконца ваявала і стала найвялікшай краінай Еўропы. Мірна беларусы жывуць толькі з часу вайны 70 гадоў таму. Беларусь не „малая краіна", але 13-я паводле вялічыні ў Эўропе, а „малая" яна толькі ў параўнанні з Расіяй і Украінай. Беларусы не „малодшы" брат а славянскае братэрства прыдумалі за царскім часам. Міт пра „старэйшага", галоўнага брата, які атрымаў назву „Вялікарос", і двух „малодшых" братоў – „Малароса" (украінца) і Беларуса (жыхара „Белай Русі") з'явіўся пасля далучэння ўсіх беларускіх і большыні ўкраінскіх зямель да Расіі. Міф пра тры братнія народы на чале з расійскім трывала ўвайшоў у савецкія падручнікі. Пра славянскае братэрства любяць згадваць не толькі расійскія медыі, але і беларускія ўлады. Асабліва напярэдадні перамоваў пра крэдыты і цэны на нафту. Беларусы не надта талерантныя. Сапраўды, у беларускіх гарадах стагоддзямі мірна жылі праваслаўныя, каталікі, юдэі і мусульмане. У краіне на памежжы культур і рэлігій людзі вымушаны былі прымаць не такіх, як яны. Але пры гэтай гістарычнай талерантнасці беларусы застаюцца нецярпімымі шмат да якіх з'яваў. Яны прыхільнікі смяротнага пакарання, у іх высокі ўзровень гамафобіі і расізму. Паводле рэйтынгу Martin Prosperity Institute ў 2015 годзе, Беларусь заняла 97 месца паводле ўзроўню талерантнасці: стаўлення грамадзян да імігрантаў, прадстаўнікоў іншых рас і этнасаў, сексуальных меншасцей.

Без мэты, плану і перспектывы

Калі ўлічыць, што самыя папулярныя пагаворкі і пажаданні: „абы не было горш" і „абы толькі не было вайны", дык цяпер задавальняе большасць або прынамсі значную частку беларусаў, асабліва старэйшых. Аднак беларусы жывуць неяк без мэты і амбіцыі. Палякі ўжо дасягнулі сваёй асноўнай мэты: далучэння да заходніх альянсаў і цяпер хочуць зраўняцца ў заходнімі еўрапейцамі ў сэнсе дабрабыту. Затое ў беларусаў, хаця і існуе праграма сацыяльна-эканамічнага развіцця, аднак я не бачу і не чую пра ніякую канкрэтную мэту, план на будучыню. Ужо 7 гадоў таму (2012 г.) замежныя і беларускія эксперты разам стварылі кнігу „Будучыня Беларусі" як спробу прадказаць развіццё падзеі праз 5, 10 і нават 20 гадоў. Палітолаг Аляксандр Класкоўскі кажа, што „Беларусь – гэта краіна не стратэгіі, а тактык. Улада жыве сённяшнім днём, абы Расія ізноў падкінула нафты і газу, краіна праядае рэсурсы, а апазіцыя не вельмі ўяўляе, што будзе пасля змены ўлады. „Вось, напрыклад, скінуць Лукашэнку – і ўсё ў нас будзе добра, будзем багатыя і шчаслівыя. Не так. Праблема яшчэ ў ментальнасці нацыі, у тым, што ў нас само стварэнне нацыі не скончылася на сёння", – зазначае Класкоўскі. „Трэба думаць пра дзяцей і ўнукаў, каб гэта была будучыня сусветнай эліце, а не ў трэцім свеце", – заўважае палітолаг, але сцвярджае, што гэтым ніхто не хвалюецца.

Тры гады таму (2016 г.) быў рэалізаваны праект „Журнала" і сайта „ЭўраБеларусь" „Беларусь: вобраз будучыні". Аўтарытэтныя ўдзельнікі праекту заявілі, што ў Беларусі пераважаюць папулісцкія і прагматычныя тэндэнцыі, дамінуе клопат пра сённяшні дзень, няма ні хвалявання ні зацікаўлення перспектывамі развіцця краіны. Складваецца ўражанне, што беларусы не вераць у свае сілы. Маўляў: „усё роўна вырашаць без нас, не пытаючы". Літаральна год таму, палітолаг Рыгор Астапеня заявіў, што „Беларусь не хоча радыкальных змен, яна хоча заставацца ў сферы расійскіх інтарэсаў, затое Еўрасаюз цікавіць яе толькі як інвестар, як гандлёвы партнёр, пастаўшчык тэхналогій і грошай. Па яго словах, у Лукашэнкі, які многа гаворыць пра шматвектарнасць палітыкі краіны няма ніякай знешнепалітычнай стратэгіі. У Беларусі няма жадання быць незалежнай краінай. Мы жывём у стане калі не ведаем, куды краіна ідзе" – казаў Астапеня. Эксперты прагназуюць, што і праз 20 гадоў Беларусь застанецца ў сферы ўплываў Расіі, хаця поўнай страты незалежнасці краіны не адбудзецца.

Комплекс правінцыйнасці

У Беларусі складаная гісторыя. Спакон веку пастаянная барацьба за выжыванне і ўплыў мацнейшых культур прытупілі ў народзе пачуццё ўласнай годнасці, веру ў свае сілы. Калі адміністрацыйная або культурная сталіца ў Маскве ці ў Варшаве, дык Беларусі адведзеная роля калоніі, захопленай і зрабаванай краіны або правінцыі. „Правінцыялізм, комплекс непаўнацэннасці, прышчэплены беларусам цягам XIX стагоддзя ў выніку расійскай каланізацыі іхніх кажа – філосаф Алесь Анціпенка. Той, хто захапіў гэтую зямлю хоча, каб яна выглядала нечым другасным, неістотным, нягеглым, чымсьці, што вартае жалю. Правінцыя – гэта адсутнасць культурніцкага цэнтра, нябачнасць культурнай традыцыі і гісторыі. Задача ўсіх каланізатараў прышчапіць і выпрацаваць комплекс няпоўнацэннасці, каб потым было лягчэй кантраляваць і кіраваць захопленай зямлёй". Сапраўды, як правіла, цэнтр накідае сваю, нібыта „лепшую" мову, веру, культуру. Нават у часы БССР беларусы былі перакананыя, што ўся сіла, багацце і веліч на Ўсходзе, самае лепшае ўключна з інтэлектуальнымі сіламі ў Маскве. Гэты комплекс правінцыялізму вылез на пачатку 1990-х гадоў, калі заклікі да незалежнасць Беларусі сутыкнуліся з такой вельмі простай формулай: „Как же мы без России? У нас же нет ресурсов". Нікому і ў галаву не прыйшло, што Швейцарыя не мае ніякіх прыродных багаццяў, але існуе як самастойная дзяржава ўжо 700 гадоў!

Беларусы падзеленыя на два лагеры

Пра падзел на два плямёны гаворыцца ў Польшчы ў дачыненні да палітыкі і выбараў, але ў Беларусі гэты падзел яшчэ больш відавочны. Вядома, у Беларусі дзве дзяржаўныя мовы. Паралельна ўжываюцца дзве нацыянальныя сімволікі: афіцыйная і „гістарычна-незалежніцкая". У краіне дзве галоўныя канфесіі: праваслаўныя і каталікі. Першыя ў асноўным расійскамоўныя і прыхільнікі інтэграцыі з Расіяй, другія ставяць націск на беларусізацыю і натуральным чынам аглядаюцца на Захад. У Беларусі два саюзы пісьменнікаў: праўладны СПБ і незалежны СБП, так званы „чэсны" і „нячэсны", адзін з Домам Літаратара, доступам да ўсіх выдавецтваў, студыяў, залаў і ўстаноў а другі пазбаўлены гэтага. Нават Саюзаў палякаў у Беларусі два: праўладны і незалежны. Адны творцы маюць падтрымку з боку дзяржавы, паколькі яны належаць да так званых „чэсных" а другія такой магчымасці не маюць, бо яны

„нячэсныя", настроеныя супраць кіраўніцтва краіны. Пасля 1991 года і незалежнасці, якая звалілася на галаву без вайны і спадзяванняў, супрацьстаянне „мы" і „яны" паглыбілася і паміж пакаленнямі саміх беларусаў як і імі ды суседзямі. Старэйшае пакаленне прызвычаілася да савецкай сістэмы працы і культурных каштоўнасцей. Гэта так званыя „калхазаны" альбо „застабілы", якія жывуць найперш „хлебам надзённым". Іх задавальняе невялікая але рэгулярна выплачваная пенсія і ў іх ключавы прынцып: „абы не было горш" і „абы не было вайны". Затое моладзь у большасці апалітычная, але паглядае на Захад. Новае пакаленне юнакоў і дзяўчат больш за ўсё дбае аб уласным дабрабыце і асабістым інтарэсе, а колер пазногцяў, варыянт аздаблення прыватнай старонкі ў сеціве ды гламурныя тусоўкі іх хвалююць нашмат больш за палітычныя рэпрэсіі. У Беларусі дзве рэчаіснасці.

У лістападзе мінулага года (2018) кіраўнік прэзідэнцкай адміністрацыі Наталля Качанава заявіла, што Беларусь „великолепная страна". Аднак яна не захаплялася краявідамі, лясамі і азёрамі, але сістэмай кіравання пры якой беларусам нібыта жывецца выдатна і шчасліва. Кіраўнік дзяржавы бясконца хваліць дасягненні краіны літаральна ва ўсім а дзяржаўныя СМІ штодня ўбіваюць яго словы ў галовы людзей. Пэўнай групе набліжаных да ўлады людзей жывецца добра, але большасці з тых астатніх 8 мільёнаў, якія яшчэ застаюцца ў краіне жывецца дрэнна і тыя паўтары мільёна чалавек, што часова альбо назаўжды з'ехалі з краіны, зрабілі гэта не ад добрага жыцця. У краіне дзе прапагандуецца стабілізацыю і бяспеку як найвышэйшыя каштоўнасці ўсё нагадвае брэжнеўскі застой. У Беларусі адначасова і рынкавая і планавая эканоміка. Невялічкі бізнес можна адкрыць, але з цяжкасцю і ў невялікіх маштабах. Многія беларускія заводы працуюць па інертнасці, хоць яны стратныя. Працуюць дрэнна, але звольніць нікога нельга, прадукцыя нікому не патрэбная, але выраб яе ніколі не перапыняецца. Вынік нікога не цікавіць, галоўнае – „абы ціха", „абы не ўгнявіць насельніцтва", без шоку і непапулярных крокаў.

Дзяржаўная ідэалогія і нацыянальная ідэя

Ідэалогія любой дзяржавы – гэта нацыянальная ідэя, якая згуртоўвае і мабілізуе грамадзян, дазваляе людзям розных перакананняў прыйсці да ўсведамлення агульных каштоўнасцей, спрыяе ўсталяванню ў грамадстве атмасферы згоды і стварэння. Тэарэтычна, асновы ідэалогіі беларускай дзяржавы афіцыйна сфармуляваны ў Канстытуцыі: усё павінна рабіцца для чалавека і ў інтарэсах Беларусі. Аднак гэта вельмі неканкрэтная фармулёўка, таму кіраўнік дзяржавы патлумачыў яе сэнс наступным чынам: „Беларуская ідэалогія павінна арыентавацца на традыцыйныя для нашай цывілізацыі каштоўнасці: здольнасць працаваць не толькі дзеля нажывы, але і для дабра грамадства, калектыву, іншых людзей. Існуе патрэба ідэалаў і высокіх мэт, узаемадапамогі, калектывізму ў процівагу заходняму індывідуалізму... Па сутнасці ва ўсходнеславянскім і усходнееўрапейскім свеце мы засталіся духоўным лідарам і адзінай краінай, якая адкрыта прапаведвае вернасць нашым традыцыйным цывілізацыйным каштоўнасцям" – лічыць беларускі кіраўнік. Ён даручыў экспертам дакладна распрацаваць і сфармуляваць дзяржаўную ідэалогію ды нацыянальную ідэю, але адкінуў усе прапановы, бо яны „не клаліся на сэрца і душу ды не ў стане захапіць увесь народ". „Я быў бы невыказна ўдзячны, калі б хтосьці сфармуляваў гэтую ідэю і пераканаў мяне, што яна мае сэнс" – заявіў летась Лукашэнка. Раскрытыкаваўшы сваіх штатных ідэолагаў за „жудасны, махровы фармалізм і бюракратызм савецкіх часоў" урэшце ён адзначыў, што любую дзяржаўную ідэалогію прыйдзецца прымаць асабіста яму. Не агучыўшы яе прэзідэнт і без гэтага рэалізуе сваю лінію, якая прадугледжвае цесны саюз з Расіяй насуперак заходнім каштоўнасцям. Справа ў тым, што еўрапейская цывілізацыя збудаваная на індывідуалізме, прыярытэце чалавека над супольнасцю і кланам, на павазе да правоў меншасці. Пад гэтае права трапляюць і прыватная ўласнасць, і дэмакратычныя свабоды, і абмежаванне ўлады і дзяржавы Канстытуцыяй, і нават нацыянальна-моўныя клопаты. Але ў беларускай калгаснай свядомасці асобны чалавек нічога не значыць, таму бясконца ідзе гаворка пра „супольнасць", „агульнае дабро", адказнасць", „патрыятычны абавязак", „грамаду", „калектыў", „народ" і г.д.". Такі падыход тычыцца літаральна кожнай сферы жыцця ўключна з бізнесам і мастацкай творчасцю. У рамках тае ж недапрацаванай але дзейснай ідэалогіі ў Беларусі на ўсё глядзіцца як на абавязак служэння грамадству ці Айчыне, апазіцыі ці ўладзе, ці хоць бы сваёй „незалежнай" творчай „вольнай суполцы". А чаму гэта прадпрымальнік, навуковец, рабочы, пісьменнік, мастак, творчы чалавек абавязкова павінен імкнуцца стаць „карысным" для краіны, а не для сябе і сваёй сям'і? Чаму мастак павінен імкнуцца стаць служкай народу, „народным", быць гонарам і сумленнем нацыі? А чаму ён не можа пісаць папулярныя дэтэктывы, засяродзіцца на самарэалізацыі і заробку, займацца тым, што яму па сэрцы, у гэтым дасягнуць поспеху, славы і гэтым ускосна прычыняцца да папулярызацыі ў свеце сваёй краіны?

Страчаныя шанцы

За ўсе гады незалежнасці Беларусь стаіць раскірэчаная паміж Усходам і Захадам, паміж Расіяй і Еўропай. У 2013 годзе Барыс Нямцоў (застрэлены ў 2015) казаў: „Я лічу, што ў Беларусі ёсць болей шанцаў стаць свабоднай, дэмакратычнай, еўрапейскай дзяржавай, чым у Расіі. Па – першае, у Беларусі няма імперскага комплексу. Па – другое, вы – абсалютная сарцавіна Еўропы. Па – трэцяе, у вас няма Каўказу. Акрамя таго, вы – адукаваны народ і ў вас зусім блізка Еўропа. Карацей кажучы, калі ў вас атрымаецца, значыць, і ў нас атрымаецца". Нямцоў слушна лічыў Расію імперскай, недэмакратычнай краінай, але гэта з ёю Беларусь завязала альянс. Сапраўды: кожны беларус перакананы, што Беларусь у цэнтры Еўропы, але беларусы застылі ў сваім развіцці як бы чакаючы нейкага цуду. Самі беларусы змірыліся з фактам, што ім спрадвеку наканавана быць памежжам, жыць у транзітнай зоне, на скрыжаванні гістарычных шляхоў. Беларусы цалкам пазбаўленыя месіянскага духу ў адрозненне ад палякаў і расейцаў, якія лічылі сваім абавязкам несці і навязваць сваю культуру і ўладу суседзям. Беларусы выпрацавалі толькі мадэль прыстасавальніцтва да любых знешніх уплываў. Яны нічога свайго не прапагандуюць, затое прызвычаіліся паглядаць у чужы бок перад тым, як стварыць нешта сваё. Пры гэтым цяга да запазычання арыентуецца не на больш развітыя еўрапейскія стандарты, але на „старэйшага брата". Адбыўся цікавы паўтор гісторыі. У 1935 годзе польскі публіцыст Ежы Вышамірскі пісаў з Вільні: „Песня, з якой правадыры беларусаў хочуць стварыць гімн вызвалення, пачынаецца са слоў: ‹Ад веку мы спалі, ды нас абудзілі›, але гэта няпраўда. Горкую і з'едлівую праўду змяшчае нашмат больш брутальная пародыя той песні: ‹Ад веку мы спалі, ды нас абудзілі, далі нам пад ср...у, і зноў палажылі›". Пры фармальнай незалежнасці Беларусь паралізаваная. Атрымліваючы ад Расіі як саюзнік і буферная зона вялізную падтрымку, хітра выпрошваючы ў Маскве чарговыя падачкі, даўно можна было б паступова, абачліва, разумна рэфармаваць і зрабіць больш эфектыўнымі эканоміку, навуку, медыцыну, адукацыю, палепшыць пенсійную сістэму, адрадзіць родную мову, падняць прэстыж нацыянальнай культуры і такім чынам згуртаваць насельніцтва, даць яму ўспомніць і зразумець, што беларусы – паўнавартасны народ з вялікай гісторыяй і слаўнымі традыцыямі. Вядома, без яўнага развароту на Захад, бо Расія такое не дазволіла б, але мадэрнізаваць краіну не перашкаджала б, як не перашкаджае будаваць дарогі і армію. Аднак усё гэта азначала б змену ўлады, а беларускі кіраўнік хоча яе захаваць.

Роля нацыянальнага характару

Пра тую славутую лагоднасць і памяркоўнасць беларусаў ды іншыя цноты сказана аж надта дастаткова, але часцяком гэта не плюсы але мінусы. Тыя, хто даражаць спакоем і стабільнасцю павінны ведаць, што ідэальны спакой і цішыня – на могілках. Міхал Анемпадыстаў, які памёр летась у студзені, стваральнік эпахальнага твору „Народнага Альбома" казаў пра беларускі генетычны тэмперамент і псіхатып. На яго думку „большасць беларусаў маюць характэрны для паўночных народаў псіхатып схільны да меланхоліі, дэпрэсіі, закрытасці, боязі перамен. Таму ў прыватнасці літаратура вылучаецца бясконцым сумам і тугой, якія так утульна адчуваюць сябе ў творах беларускіх пісьменнікаў. І пры гэтым такі расклад усім падабаецца. Узнікае нейкі беларускі мазахізм, якім нават ганарацца. Чым горш, тым лепш" – казаў Анемпадыстаў. Ужо Адам Міцкевіч у лекцыях па „славянскім фальклоры ды філалогіі" ў Парыжы, гэтак казаў пра сваіх суайчыннікаў-ліцвінаў: „Жыццё іх цалкам у духу. На зямлі іх гісторыя, поўная смутку і жальбы". Смутак і жальба – гэта тыповыя рысы сучаснай неафіцыйнай беларускай культуры, якія быццам складаюць паралельную рэчаіснасць у процівагу напружана-радасным, але цалкам штучным феерверкам і скокам афіцыйнай культуры.

Культуролаг Ірына Хадарэнка пісала, што сфармаваны гістарычным лёсам нацыянальны характар заўважны ў характары і тэндэнцыях усяе беларускай культуры. У якасці яе асноўных рыс яна назвала: маргінальнасць, перыферыйнасць, трэшавасць, негатывізм, адсутнасць пасіянарнасці, фіктыўнасць і самаахвярнасць, мазаічнасць, неакрэсленасць і сумбурнасць. Што тычыцца непасіянарнасці, дык паводле творцы паняцця пасіянарнасці – Льва Гумілёва, некаторыя культуры дынамічныя, агрэсіўныя, баявыя, цікаўныя, энергічныя, а іншыя, у тым ліку беларуская наадварот: халодныя, нерухлівыя, маразматычныя, азяблыя, засяроджаныя на захаванні свайго. З прычыны няпоўнавартаснасці ў беларусаў вельмі моцная звычка недаацэньваць сваё і купляцца на добра раскручанае чужое. Паводле большасці, усё беларускае другаснае, а Беларусь – месца, дзе нічога добрага няма і быць не можа. Гэтым і тлумачыцца сітуацыя ў культурнай і медыйнай прасторы, дзе дамінуе ўплыў Расіі. Паколькі вельмі жывучай аказалася настальгія за савецкай эпохай, культура застаецца пераважна постсавецкай па духу, атмасферы і механізмам ажыццяўлення творчых ініцыятыў.

Дзяржава прапагандуе „чэсную" халтуру

Няблага разумеючы менталітэт народу ўлады паспяхова праводзяць сваю палітыку ва ўсіх сферах уключна з культурай. Паводле маніторынгу стану беларускай культуры праведзенага па заказу ЮНЭСКА „Цэнтрам еўрапейскай трансфармацыі" „беларуская незалежная і беларускамоўная культура ў маргінальным стане". Сярод галоўных перашкод для развіцця беларускай культуры эксперты называюць палітычную ангажаванасць у дзяржаўных культурных праграмах а таксама наяўнасць моцнай, непадкантрольнай экспансіі расійскай культуры. У беларускай культуры існуе падзел на „лаяльную" і „незалежную". „Нелаяльная" культура ператвараецца ў маргіналізаваную субкультуру. Хаця Беларусь падпісала Канвенцыю ЮНЭСКА, яна парушае прынцыпы Канвенцыі: свабоду выказвання думак, пашырэння інфармацыі, магчымасці выбіраць форму культурнага самавыяўлення. Дэ-факта існуе цэнзура, чыноўнікі ствараюць „чорныя спісы", уводзяць забарону на адкрыццё выстаў ці іншых мерапрыемстваў.

У Беларусі няма сваёй, незалежнай інфармацыйнай прасторы. Паколькі няма ні моўнай ні псіхалагічнай мяжы, беларусы не адрозніваюць расійскіх навін ад сваіх. На беларускіх тэлеканалах дамінуе расійская поп-культура, на FM-станцыях расійская „папса", затое заходняя музыка і фільмы даецца вельмі дазавана. Чалавек з натоўпу, сярэднестатычны абывацель, раўнадушны спажывец культурнага прадукту – вось герой нашага часу. Менавіта на яго непераборлівыя, патрэбы скіраваная ўся актыўнасць масмедыяў, культурных устаноў і многіх творцаў. У такім грамадстве якое выйшла з вёскі, толькі вёска не выйшла з іх, любая ўлада можа адчуваць сябе камфортна, бо нацыянальныя эліты былі знішчаныя раней, а яе рэшткі не ў стане скласці альтэрнатыву і аказаць супраціў татальнаму пагружэнню ў інфармацыйную дрыгву. Паводле Ірыны Хадарэнкі, манапалізацыя дзяржавай СМІ „вымушае людзей паглынаць гігабайты лухты пад маркай творчых здабыткаў. Той, хто хоча ствараць мастацкія творы не для масы, а для асоб, здольны мысліць незалежна, той непазбежна пачынае спускацца па лесвіцы контркультуры да сутарэнняў андэграўнду". Гэтая з'ява вядомая і ў іншых краінах, але ў Беларусі яна вельмі заўважная.

Паказчыкам стаўлення дзяржавы да культуры з'яўляецца галоўны міжнародны фестываль „Славянскі базар". Яго можна лічыць класічным узорам прымітыўнай, „лубачнай" творчасці адрасаванай тым, хто аніяк не можа пазбавіцца настальгіі па савецкім часе з яго адзінай культурнай прасторай. Там не „славянства" а касмапалітычны „базар", усёпаглынальны кіч і парад так званых „фанерных" зорак найперш расійскай папсы. Яны нават не спяваюць, толькі пускаюць свае студыйныя запісы з плей--бэку. Гэта ўжо не столькі культура, колькі пародыя на яе. І нават зоркі беларускіх рок-калектываў са смешнымі, ангельскімі назвамі гучаць там не з прычыны свайго майстэрства, а таму што яны карыстаюцца прыхільнасцю чыноўнікаў ад культуры. Для большасці слухачоў Аляксандар Саладуха і ягоныя спевы – вяршыня эстраднага майстэрства, як для многіх палякаў Зэнэк і дыска-пола (disco--polo). Мне яны абодва разам з іхняя музыкай цалкам непатрэбныя, але я не пагарджаю іхнімі фанамі. Яны папулярныя, бо патрапілі на непераборлівыя густы слухачоў. Апроч таго трэба ўлічваць вагу соцыятэхнікі. Шляхамназойлівай рэкламы і бясконцых паўтораў навязваецца попыт і гэтак спрацоўвае механізм маніпуляцыі людзьмі, якія ў большасці непатрабавальныя і нават прымітыўныя. Гэта нешта кшталту „фастфудаў". Навошта людзям добрая, але цяжкая для ўспрыняцца літаратура, навошта якасная, але не для танцу музыка? Ім хопіць каб было забаўна, лёгка, прыемна. Навошта думаць, ламаць галаву пасля цяжкай працы і сямейных праблем? Густы людзей паддаюцца фармаванню, але масавая культура не ставіць перад сабою педагагічных мэт. Яна прапануе ўніверсальны прадукт – сваю танную, лёгкую, даступную страву, гэта значыць забаву. Калі чалавек чуе і бачыць толькі адно, яму здаецца, што гэта і ёсць сапраўдная прыгажосць, адзіная праўда ды рэальнасць. Сіла дзяржаўных медыяў з'яўляецца ў тым, што яны нагадваюць калгасную сталоўку. Можаш есці а можаш і не, але нічога іншага тут няма. Дакладней, увогуле то выбар ёсць, як існуе шыкоўны, дарагі рэстаран недалёка ад „МакДональдса", як існуе Філармонія непадалёку ад дыскатэкі, але каб пайсці туды трэба больш захаду, грошай, падрыхтоўкі, азнаямлення з прадуктам. Гэта для эліты, для інтэлігентаў, а большасць людзей простыя ў сваіх эстэтычных уяўленнях і задавальняецца тым, каб быць „як ўсе".

Што рабіць незадаволеным?

Ды што застаецца чалавеку, якога не задавальняе тое „шчаслівае" жыццё апісанае афіцыйнымі асобамі і СМІ і яго ўжо не трымаюць бы ў клетцы, як было ў савецкія часы? Чалавеку маладому, прагрэсіўнаму, дзелавому, адукаванаму, амбіцыйнаму, крэатыўнаму застаецца з'ехаць на часовы заробак за мяжу альбо цалкам падацца ў эміграцыю. І многія людзі гэтак робяць, асабліва маладыя,

найбольш актыўныя, перспектыўныя і крэатыўныя. З'ехаць часова ці назаўжды ў пошуках лепшай долі, змена месца жыхарства і працы, нават у кансерватыўнай Беларусі ўжо не разглядаецца як здрада Радзімы, хаця і не ўхваляецца. Кожны разумее, што тут гаворка ідзе пра запатрабаванасць чалавека ў прафесійнай сферы, пра лепшыя заробкі дзеля ўтрымання сям'і і лепшую адукацыю для дзяцей.

Асноўныя прычыны эміграцыі тры: магчымасці, заробкі, свабода. Адносна магчымасцей і заробкаў, дык уладкавацца на добра платную працу, напрыклад у замежнай кампаніі можна і ў Беларусі, але гэта для адзінак. Адкрыць свой маленькі бізнес таксама можна, але цяжка з прычыны бюракратыі і адсутнасці танных крэдытаў, праграм падтрымкі дробнага прадпрамальніцтва. Калі нехта хоча далей вучыцца, дык з прычыны адсутнасці цікавых праграм, грантаў і слабой універсітэцкай мабільнасці з гэтым у яго не атрымаецца. Калі расходзіцца пра самыя заробкі, дык нават мыючы посуд альбо працуючы афіцыянтам, малады чалавек больш заробіць у любой краіне Еўрасаюзу. Кажучы пра свабоду зусім не маецца на ўвазе палітычнай свабоды, бо гэта не цікавіць шэраговага, прагматычнага беларуса. Дэмакратыя, выбары, правы чалавека гэта нязменны занятак для жменькі так званых „прафесійных" апазіцыянераў. Сярэднестатыстычны беларус не губляе часу ні нерваў на палітыку, бо ён на яе не мае ніякага ўплыву. Ён ведае, што ў краіне маем дачыненне не са сталінскімі рэпрэсіямі, але з брэжнеўскім застоем, стагнацыяй. Яму расходзіцца пра свабоду выбару і самавыяўлення, выбар занятку, права жыць, апранацца, сустракацца з кім хочаш і выглядаць як хочаш. Але ж тут кожная нестандартнасць, нават нерасійская мова на вуліцы, няправільнае погляды, нават трэцярадныя рэчы як вопратка, колер валасоў, леваручнасць, пірсінг, не кажучы пра сексуальную арыентацыю, зробіць з чалавека аб'ект атакаў і астракізму. Па сапраўднаму творчы, самастойны, арыгінальны, палітычна ангажаваны чалавек будзе залічаны ў разрад нядобранадзейных, сустрэнецца за насцярожанасцю або і перaследам.

У эміграцыю з'язджаюць таксама літаратары, журналісты, мастакі. Некаторыя паспяхова займаюцца сваёй справай, маюць там лепшыя ўмовы для працы і калі там яны дасягнуць поспеху, іх поспехі запішуцца на беларускі рахунак хаця б часткова. Калі чалавек нідзе не запатрабаваны, ён застанецца неўдалотай і ў Амерыцы і ў Беларусі. Творчаму чалавеку наогул цяжка прабіцца, атрымаць прызнанне, славу і грошы ў любой краіне. Акрамя таленту трэба знайсці сваю нішу, спрыяльны грунт, умела распрапагандаваць сваю асобу ўлічваючы попыт і спецыфіку масавай свядомасці. Для арыгінальных творцаў вельмі дрэнна, калі дзяржава не зацікаўленая ў падтрымцы сваёй, нацыянальнай культуры і пры гэтым яна кантралюе галоўныя СМІ. Гэта яны фармуюць самыя ўстойлівыя стэрэатыпы і густы. Многія людзі слухаюць толькі адну радыёстанцыю, глядзяць толькі адзін тэлеканал і ходзяць на канцэрты толькі вядомых, папулярных музыкаў і спевакоў.

Мова – несуцяшальныя факты

Стан нацыянальнай беларускай культуры заўважана бачны на прыкладзе літаратуры. Яна існуе ў своеасаблівым гета: менш палічак у кнігарнях і бібліятэках, гадзін у школьнай праграме, радкоў, якія на памяць можа расказаць кожны. Старшыня Саюза беларускіх пісьменнікаў Барыс Пятровіч (Сачанка) кажа, што беларусы як і іншыя нацыі мала чытаюць на любой мове, усяго 3-5 адсоткаў. Па-расійскую пераважна Акуніна, Марыніну, Пялевіна і Прылепіна. Беларускамоўныя кнігі выходзяць невялікімі накладамі, але маюць сваіх чытачоў Арлоў і Разанаў, Хадановіч і Бахарэвіч. У кнігарнях беларускія палічкі губляюцца ў моры расійскіх кніжак. „Без літаратуры мы не зможам авалодаць мовай, а каб чытаць беларускія кнігі, трэба ведаць мову. Але адкуль гэта возьмецца, калі мова не гучыць з экранаў тэлебачання, скарачаюцца курсы мовы і літаратуры ў школах... Каб вярнуць інтарэс народа да чытання беларускіх кніг, трэба вярнуць беларускую мову ў дзіцячыя садкі, школы, ВНУ. Беларусь сёння – адзіная краіна ў свеце, якая не мае Нацыянальнага ўніверсітэта, дзе ўсе прадметы выкладаліся б на мове тытульнай нацыі" – кажа Барыс Пятровіч. Аднак усё роўна самыя цікавыя, вядомыя і чытаныя пісьменнікі гуртуюцца якраз у гэтым незалежным Саюзе. Яны не спадзяюцца на падачу і хочуць, каб прынамсі не перашкаджалі. Не разлічваюць на вялікія ганарары, хуткую славу і тое, што нехта кінецца выдаваць іх кнігі. Але незалежнаму Саюзу і так удалося выдаць на розных мовах свету кнігі Быкава, Караткевіча, Адамовіча, якіх ужо няма з намі, а Разанава, Арлова, Алексіевіч, Някляева, Пашкевіча, Бабінай, Вішнёва, Клінава, Хадановіча. Пры Саюзе ўжо некалькі гадоў працуе Школа маладога пісьменніка, якую скончылі 16 маладых празаікаў. У бібліятэчцы для дэбютантаў „Пункт адліку" выйшла больш за 10 кніг. Штогод праводзіць конкурсы для літаратурнай моладзі, фестывалі, слэмы, вечарыны.

Ці можна быць беларускім не па-беларуску?

І тут падыходзім да ключавога пытання з пункту погляду культуры: да мовы. Некалі Адам Глобус выступіў з катэгарычнай заявай датычнай літаратуры: беларускі пісьменнік – той, які піша па-беларуску; пісьменнік, які не піша па-беларуску, – не беларускі пісьменнік. Згодзен з ім і старшыня Саюза Беларускіх Пісьменнікаў Барыс Пятровіч. Па яго словах: „Сучасная беларуская літаратура – гэта літаратура толькі на беларускай мове. Калі казаць пра дзяржаву Беларусь, то беларуская літаратура стваралася і ствараецца на розных мовах, не толькі на беларускай, але і на рускай, ідыш, польскай, украінскай. Але толькі беларуская мова можа ўплываць на развіццё нашай нацыянальнай літаратуры. Усё, што пішацца на іншых мовах – гэта ўклад у развіццё літаратур тых народаў, на мовах якіх ствараюцца творы" – лічыць старшыня Саюзу Пісьменнікаў. „Так – кажа ён – творы расійскамоўных пісьменнікаў, такіх як Адамовіч, Алексіевіч і іншых – гэта здабытак літаратуры сучаснай Беларусі, але не нацыянальнай літаратуры. Няма мовы – няма літаратуры".

У сваю чаргу Віктар Марціновіч, расійскамоўны публіцыст і пісьменнік сумленна прызнае, што ён, ураджэнец Ашмянаў, проста не ўстане пісаць па-беларуску. „Майго вакабуляра не хапае для таго, каб пісаць па-беларуску, і я разумею, што не маю ніводнага шанцу ўвайсці ў беларускі літаратурны дыскурс проста таму, што калі ты пішаш, будучы беларусам, пра Беларусь, пра Мінск па-расійску, – ты ўжо не беларускі пісьменнік". Ёсць яшчэ аспект прыналежнасці да беларускай традыцыі. Але і тут прыходзіцца прызнаць, што палова сучасных беларускіх літаратараў „выхаваліся" на Мандэльштаме, Бродскім ды іншых замежніках, заміж на Купалу, Багдановічы і Караткевічы. Тут хачу адзначыць, што творчасць Сакрата Яновіча поўніцца захапленнем лаканічнай і квяцістай, сакавітай і каларытнай прозай адэскага жыда Ізаака Бабеля. З Беларуссю ў Бабеля не было нічога супольнага.

Андрэй Хадановіч звярнуў увагу на іншы факт: у Беларусі беручы інтэрв'ю ў беларускіх творцаў абавязкова падкрэсліваюць: беларускі паэт, беларускі пісьменнік, беларускі драматург. У гэтых словах прыхаванае папярэджанне: Увага! Гэта творчасць нішавая, меншасная, на малазнаёмай і малапашыранай мове. Атрымліваецца, што ўсе іншыя, якія тут жывуць і працуюць не – беларускія! Але ж яны могуць пакрыўдзіцца. Па словах філосафа Валянціна Акудовіча гэта вынік таго комплексу посткаланіяльнай свядомасці. У Савецкім Саюзе былі нацыянальныя літаратуры і была ўласна літаратура – расійская, і ніхто не падкрэсліваў, што Шолахаў і Распуцін – расійскія пісьменнікі, а вось пра кожнага з нацыянальных пісьменнікаў як Васіля Быкава альбо Уладзіміра Караткевіча абавязкова гаварылася: беларускі, украінскі, армянскі, грузінскі і г.д. І ім давалі годнасць „народнага", а расійскім не давалі.

Але ці мова творчасці раўназначная з нацыянальнасцю твора? Ці беларуская літаратура можа быць толькі на беларускай мове? Агульнавядома, што чыста па-беларуску пачалі пісаць толькі ў другой палове XIX стагоддзя, затое ў XVII-XVIII стагоддзях не было развітай літаратуры на беларускай мове. Тым не меней існавала шматмоўная літаратура: польская, лацінская, царкоўнаславянская ды іншыя ў шматнацыянальным Вялікім Княстве Літоўскім. Адам Мальдзіс вельмі хацеў, каб усе пісалі па-беларуску, але ён казаў: „мы павінны змірыцца з фактамі і прыняць тое, што беларуская літаратура палімоўная і такой заўсёды была. А калі беларус любіць сваю краіну і хацеў бы пісаць па-беларуску, ды не атрымліваецца ў яго і ён піша па-расійскую ці па-польску, але ён піша знакаміта і працуе ў рамках так бы мовіць ‹беларускага нацыянальнага праекту› і да таго ж паўсюль заяўляе: я – беларус. Дык хто ён?" Валянцін Акудовіч лічыць, што па вялікім, рахунку мова – толькі сродак для расповеду пра чалавека і свет. Ён згадвае ўдалыя выпадкі калі нехта, як Андрэй Адамовіч спярша пісаў па-расійскую, але па свайму жаданню перайшоў на беларускую. „Але я заўсёды кажу: калі вашая этнічная мова – руская і асабліва калі вы пішаце вершы, ніколі не пераходзьце на беларускую мову! Вашая творчасць на этнічна чужой мове ніколі не будзе поўнаю" – лічыць Акудовіч.

З другога боку Алесь Разанаў заўважыў, што „А што калі літаратар нічога выразна не кажа пра сваю нацыянальнасць, але ў сэрцы ён адчувае сябе беларусам? Паўстае пытанне: ці можам мы дазволіць сабе раскошу так лёгка раскідвацца небеларускамоўнымі беларусамі, якія адчуваюць сябе беларускімі літаратарамі?"

Калі гаворка ідзе пра літаратуру, то тут фактар мовы адыгрывае вялікую ролю. Аднак у выпадку выяўленчага мастацтва, фактару мовы няма, бо ўсе фарбы прамаўляюць на адной мове. Калі спрабуем вызначыць, беларускі, расійскі, польскі, габрэйскі мастак Марк Шагал, Казімір Малевіч ці Лявон Тарасэвіч, фактару мовы няма. У дадзеным выпадку французская даследчыца творчасці Шагала – Клэр Лефоль прапануе такое азначэнне нацыянальнасці: калі на палотнах мастакоў заўважна

прадстаўленая беларуская ці габрэйская рэальнасць, напрыклад сцэны габрэйскага побыту, як у Юрыя Пэна, або Эль Лісіцкага, тады гэта беларуска-габрэйскія мастакі, хаця і не нарадзіліся ў Беларусі.

А можа рабіць сваё?

Актыўны беларус, які хоча палепшыць свой матэрыяльны статус з'язджае „за хлебам" за мяжу. Творчы беларус, які пакутуе ад сваёй бездапаможнасці, ад удушлівай атмасферы ўраўнілаўкі таксама з'язджае або застаецца зыходзячы ў свой унутраны свет, падаючыся ва ўнутраную эміграцыю. У творчых людзей гэта нармальная сітуацыя, бо сама іхняя індывідуальнасць не дазваляе быць адным з многіх. Ён шукае сваё месца сярод вузкага кола адзінадумцаў. Праўда, ёсць інтэрнэт, сацыяльныя сеткі, віртуальная прастора. Гэта нейкая магчымасць умоўна кажучы „пабыць" у іншым свеце, нават паказаць сябе, свой талент, свае дасягненні, знайсці прыхільнікаў, хаця гэта даволі слабая падстава для кар'еры.

Трэба сабе ясна сказаць: высокая культура паўсюль з цяжкасцю знаходзіць сімпатыкаў і беларуская тут не выключэнне. Яна пераважна трымаецца на энтузіязме людзей, якія імкнуцца да самарэалізацыі, прапануюць цікавыя, актуальныя ці арыгінальныя ідэі, закранаюць важныя, надзённыя тэмы. Аднак часцяком у іх невялічкая аўдыторыі, таму творчасць не дае прыбытку акрамя хіба што маральнага задавальнення. З творчай працы паўсюль цяжка пражыць а ў Беларусі стала амаль нормай, што немагчыма займацца творчай самарэалізацыяй і зарабляць у адным і тым жа месцы. Часта таленавіты чалавек дзесьці працуе, а потым вечарамі ці ў выходныя піша вершы ці малюе карціны ў якасці хобі. Гэтыя ўмовы, немагчымасць зарабляць творчасцю, могуць аднак ператварыцца ў станоўчы стымул, каб стварыць унікальны прадукт, таму што ён зроблены на хобі, на энтузіязме і на сапраўдным таленце. Сальеры жыў лепш чым Моцарт, але гісторыя рассудзіла, хто з іх быў лепшы. Ведаем таксама людзей, якія пры жыцці мелі ўсё: талент, славу і грошы. Праўда, яны ў меншасці.

Перастаць лямантаваць

Падчас прэзентацыі свайго альбому „Наша песня" Зміцер Вайцюшкевіч заявіў: „Хопіць дзяліцца на ‹чэсных› і ‹нячэсных›, на левых і правых, на беларускамоўных і рускамоўных. Хопіць дзяліцца паводле колеру сцяга ці паводле палітычных сімпатыі. Натуральна, што мы ўсе розныя і маем розныя перавагі. Але глабальна ўсе, хто дбае пра Беларусь і яе культуру – на адным баку". Ускосна на Беларусь і яе імя ў свеце працуе кожны, хто не жыве ў Беларусі, але дасягнуў велізарнага поспеху і прызнаецца ці падкрэслівае свае беларускія карані. Нельга нам пагарджаць тымі, хто спявае беларускія песні не ў філармоніях і ў вялікіх аўдыторыях, але на фэстах і вяселлях, бо гэта таксама частка беларускай культуры. Яны робяць тое, што запатрабаванае. Не забывайма, што хлеб ядуць усе людзі і мабыць штодня, затое торты не ўсе і не штодня. Пэўныя рэчы заўсёды будуць даступныя толькі для эліты, для пэўнай групы, але ёсць і заўжды будуць шэраговыя, простыя людзі.

Тры гады тады культуролаг Максім Жбанкоў таксама прапанаваў забыць пра маналітную нацыянальную свядомасць, бо адзінымі беларусы як нацыя памежжа ніколі не былі і не будуць. Яны шматмоўныя, шматканфесійныя, мазаічныя і пярэстыя. Не варта аглядацца на той груваcткі агрэгат афіцыйнай культуры, які топчацца на месцы, імітуе бурную дзейнасць, працуе ў халастым рэжыме „грукату". „Вертыкаль улады: палітычная, ідэйная, эстэтычная сама сябе скампраметавала і – як кажа Лявон Вольскі – логіка барацьбы ўжо не спрацоўвае і няма што з ёю змагацца". Істотныя змены ў Беларусі могуць не адбыцца яшчэ працяглы час. Калі нечага нельга змяніць, трэба з гэтым змірыцца. Трэба прыняць сябе такімі, якімі мы на самой справе і перастаць лямантаваць і скардзіцца. Проста, беларусы жывуць у рэаліях, калі ўсё вырашаецца без іх. Гэта тычыцца і мовы і культуры і эканомікі і палітыкі. Аднак ёсць і тут нешта аптымістычнае. Тая афіцыйная культура на датацыях, рэгламентаваная, кормленая грантамі па загаду зверху, раней ці пазней заб'е сама сябе і прайграе з самаробнай, жывой, адкрытай творчасцю. Дадам яшчэ: няварта бясконца вагацца паміж Усходам і Захадам, бо ў галіне творчасці гэта міфіныя Сцыла і Харыбда. Трэба ведаць, што адбываецца ў свеце. Патрэбнае канструктыўнае ўзаемадзеянне з іншымі культурамі і фільтрацыя замежных каштоўнасцей, але не для пасіўнага ўспрымання і запазычанняў. „Песняры" запісаліся ў гісторыі не таму, што ігралі на гітарах не горш за „Бітлзаў", але на савецкай прасторы былі шмат у чым першымі і непаўторнымі. Памятайма, што больш за ўсе беларускія рок-гурты вядомы ў свеце ансамбль „Лілея", дзе сапраўднае майстэрства дэманструюць беларускія цымбалісты. Цымбалы – гэта беларускі скарб, гэтак як знакамітыя хоры, канты, народная музыка і інструменты! Не ангельскімі назовамі

(якія я асабіста цалкам не успрымаю) і малпаваннем чужых стыляў і жанраў можна паказаць сваю вартасць, але адклікаючыся да прыхаванай глыбіні нацыянальнага духу, скалечанага наслаеннямі замежных уплываў.

Некаторыя беларускія творцы бачаць сімптомы змен да лепшага нават у свядомасці беларусаў. Вось для прыкладу тое бяздумнае успрыманне расійскага за „сваё" і „лепшае" змяншаецца і з боку публікі і творцаў, акрамя чыноўнікаў ад культуры. Вядома, на прасоўванне нацыянальнага, арыгінальнага прадукту патрэбныя і грошы, і мецэнацтва, і прафесійная сістэма прамоцыі прадукту творчай дзейнасці, і канцэртныя агенцтвы, і выдавецтвы, кніжны гандаль і рэклама. Усё гэта перашкоды, якія некаторым удалося пераадолець і нават зарабіць грошы (Адам Глобус). Трэба карыстацца тым, што на дадзены момант даступнае. Я перакананы, што сапраўдны талент будзе прыкмечаны і праврвецца цераз усе перашкоды. Ёсць у Мінску Галерэя сучаснага мастацтва „Ў". Яна слушна лічыць сябе прасторай творчай і інтэлектуальнай Беларусі. Сама сябе на сваім сайце яна называе „вольнай пляцоўкай для лакальнага і міжнароднага культурніцкага дыялогу, якая спрыяе фармаванню актуальнага разумення выбітнай ролі культуры і мастацтва ў сучасным грамадстве". Галерэя арганізуе адукацыйныя праграмы, круглыя сталы, дыскусіі, майстар-класы, лекцыі, семінары, сустрэчы з выбітнымі прадстаўнікамі сучаснай арт-крытыкі. Вартым увагі з'яўляецца праект „Еўрапейскае кафэ" – цыкл дакладаў і дыскусій якія праходзяць у гарадскіх кавярнях ды адкрытых плашчадках Мінска з 2011 года. Вядома, што гэта ўсяго толькі эрзац таго, што павінна было б быць. Калі б падобных установаў і ініцыятыў было болей, гаварыць пра бядотны стан беларускай культуры не прыходзілася б.

Паўтаруся: трэба рабіць сваё! Не чакаць цуду! Не плакаць і енчыць, што мова гіне, краіна гіне! Будзем спадзявацца, што „загляне сонца і ў наша аконца". У гэтым свеце нішто не вечнае: і добрае і дрэннае. Межы змяняюцца, мова змяняецца, але Беларусь застаецца як ідэя ў сэрцы. Пару гадоў таму беларускія інтэлектуалы абмяркоўваючы пытанне мінулага і будучыні краіны на канферэнцыі пад лозунгам: „Дзе ў сусвеце плыве Беларусь?" працытавалі верш Зніча: „Там павольна плыве Беларусь, дзе зліваюцца сум і сумленне, дзе адвечнае супраціўленне, дзе шляхотны мужык Кастусь".

Спадзяюся, што ўдзельнікі сёлетняга Трыялогу змястоўней і трапней чым я разгорнуць тэму XX юбілейнай сустрэчы.

Кастусь Бандарук

СЁННЯ DZISIAJ TODAY

Temat tegorocznego XX Trialogu „Сёння Dzisiaj Today" wydaje się zbyt ogólnikowy. Od razu może pojawić się myśl: czy chodzi o Białoruś w ogóle, czy o jakąś jedną sferę życia? Oczywiście łatwiej jest z pojęciem „dzisiaj", bo to oznacza współczesność, realny stan, obecny moment, a nie przeszłość albo przyszłość. Jednak uszanowując pamięć i kontynuując ideę inicjatora Trialogu – Sokrata Janowicza, przeważnie i w pierwszej kolejności, koncentrujemy się na drogiej jego sercu kulturze, w szczególności na literaturze. Przy tym nie należy zapominać, że kultura łączy w sobie pierwiastek zarówno duchowy. Co do mnie, termin „Сёння Dzisiaj Today" natychmiast wywołał skojarzenie z oficjalno-państwową gazetą „Sowietsskaja Biełorussija" przemianowaną na „SB-Biełaruś". Rok temu to wydanie z 90-letnią historią weszło w skład wielkiego, państwowego media-holdingu. Jej nowy szef – Dzimitryj Żuk oznajmił, że „będziemy nadal pisać prawdziwą kronikę naszej wspaniałej ziemi i jej sławnego, pracowitego narodu". Zresztą, także w sąsiedniej Rosji istnieje kanał telewizyjny „Rossija siegodnia – Russia Today", który dzięki szczodrobliwości Kremla nadaje na wiele krajów świata, donosząc do około 150 milionów widzów tzw. „poprawny i prawdziwy" pogląd na wydarzenia w Rosji i na świecie. Od roku 1982 również w USA ukazuje się wielkonakładowa gazeta „USA Today". Jednak wydanie to uchodzi za centrowe, umiarkowane, wyważone i w żadnym razie nie pretenduje do rangi wyraziciela „pełnej i jedynej prawdy objawionej".

Kraj peryferyjny, mało znany, poza uwagą

Ilekroć zadają mi bardzo uogólnione pytanie, to natychmiast odwołuję się do intuicji, do pierwszych skojarzeń. „Białoruś dzisiaj?". Zaraz, to przecież ta Janowiczowa „Terra incognita". Jednoznacznie, sensownie, zrozumiale i przekonująco jak dotąd nikt nie rozgryzł jej pogmatwanej przeszłości, a i teraźniejszość określa się raczej bardzo powierzchownie i stereotypowo. Aby gruntownie poznać kraj i ludzi nie wystarczy nawet mieszkać w nim od kolebki po grób oraz przejechać ją po wielokroć wszerz, wzdłuż i w poprzek. Białoruś jest uosobieniem „średniości" dosłownie we wszystkim: terytorium, ilości mieszkańców, ekonomiki, potencjału i poziomu życia. We wszystkich ważnych rankingach kraj plasuje się mniej więcej w połowie 150-200 uwzględnianych krajów świata. Za szczególnie znaczący osobiście uważam doroczny raport „World Happiness Report", w którym ocenia się subiektywne odczucie szczęścia. Białoruś zajęła w nim (w roku ubiegłym) średnie, 81. miejsce. Z uwzględnieniem charakterystycznej dla Białorusinów skłonności do narzekania, jest to niezły wynik i solidna podstawa do wyższej samooceny, do tego, aby spojrzeć na siebie samych z pewnym poczuciem dumy, aby wyżej podnieść głowę. Niestety, niczego takiego nie widać.

Białoruś jest mało znanym krajem i niewiele interesuje ona zagraniczne media, ponieważ ta cicha stabilność i przewidywalność są dla mediów nieciekawe. Normalność w ogóle jest nieatrakcyjna, wręcz nudna, natomiast ludzi interesuje raczej tragedia, przemoc, okładanie się pięściami, skandal i sensacja. Białoruś odwiedza rocznie zaledwie kilkaset tysięcy turystów. Kiedy są to Rosjanie lub Ukraińcy, to w porównaniu ze swoimi krajami tu niemal wszystko się im podoba. „U was spokojnie, porządek, czystość, wszystko zadbane, ludzie kulturalni i przyjaźni, dobre drogi, stabilizacja, nieśpieszny styl życia, a u nas? Sami wiecie: bałagan i zabieganie. Gdyby nie to, że amatorzy sportu nie uważają drużynę z Rosji za ‹swoją›, ale ‹rosyjską›, to nie byłoby pomiędzy nami żadnych różnic mentalnych" – konstatują Rosjanie. Ukraińcom imponuje „europejskość" Białorusi: kultura osobista w porównaniu z rosyjską ordynarnością i chamstwem, modna odzież, płatne drogi, elektroniczne karty płatnicze. Nawet prawdopodobnie dożywotni przywódca kraju nie denerwuje, bo przynajmniej przymusza do porządku i dyscypliny.

Przyjezdni z Zachodu też są przyjemnie zaskoczeni porządkiem, schludnością, chociaż w ich świadomość mocno wryła się łatka, która 14 lat temu przyczepił Białorusi George Bush-Junior: „ostatnia dyktatura Europy". To od razu przypomina im o istnieniu i wykonywaniu na Białorusi kary śmierci, o naruszeniach praw człowieka, o niskim poziomie życia. Obiektywnie, Rosja jest pod wieloma względami gorsza, ale jej więcej wolno, bo to jest potęga atomowa. Nawet niereformowalny ukraiński bajzel jest dla świata ciekawszy niż białoruska stabilność. Bardzo trafnie, bodaj najlepiej spośród wszystkich cudzoziemców, pojął Białoruś kanadyjski uczony, autor wielu książek i publikacji o Białorusi – David Marples. Zainteresował się on Białorusią po tragedii w Czarnobylu i od tego czasu przyjeżdżał tu na dłużej kilkadziesiąt razy. Według niego, na negatywną opinię o Białorusi złożyło się

kilka przyczyn, spośród których bodaj najważniejszą jest ta pasywna, bezmyślna, milcząca zgoda na dyktaturę i Łukaszenkę. Marples określa Białoruś jako kraj „wyczekujący" (nation-in-waiting), natomiast Białorusinów jako „mentalnych Rosjan bez szacunku do państwa narodowego, do ojczystego języka i kultury". „Powstaje wrażenie kraju, który zastygł pomiędzy epokami... Współczesna Białoruś to czysty produkt epoki stalinizmu, sowieckiej republiki i celowego rugowania odrębności narodowej w sowieckich czasach, natomiast Łukaszenko jest logicznym skutkiem tego procesu" – uważa kanadyjski badacz. Najkrócej jak się tylko da, określił on Białoruś w słowach: „spokojna, łagodna, cierpiętnicza. Taki jest kraj i tacy są ludzie". Historycy, w tym również zachodni wiedzą, że Białoruś pod dzisiejszą nazwą ukształtowała się zaledwie 100 lat temu. Niezależną jest dopiero od 30 lat, ale niepomiernie dziwi ich to, że Białorusini nawet nie zaprzeczają, kiedy się ich utożsamia z Rosjanami. Z powodu swej obojętności, lenistwa i braku szacunku dla samych siebie, w rozmowach z cudzoziemcami tylko potwierdzają istniejące stereotypy.

Białoruskie paradoksy i stereotypy

W ubiegłym roku Artur Zygmuntowicz wydał swą książkę „Białoruś – imperium kontrastów", plon swoich czterech wędrówek po Białorusi. Książka pełna jest zabawnych anegdot i trafnych spostrzeżeń socjologicznych. „Jest to kraj, w którym statystyczny obywatel zarabia miesięcznie 300 dolarów, na przeżycie wydaje 400 a kolejne 100 jeszcze odkłada na tzw. ‹czarną godzinę›. Jest to państwo jednocześnie opiekuńcze i represyjne, w którym zawsze znajdzie się miejsce w żłobku, gdzie bezrobotnych uważa się za darmozjadów, z opozycją rozmawia się językiem policyjnych pałek, gdzie prezydent uczy jak fachowo sadzić ziemniaki, jeździ na nartach i przed obiektywami kamer telewizyjnych pokazowo zwalnia nieudolnych dyrektorów. Białoruś to nowoczesna, imponująca stolica i wioski, które nie zmieniły się od 100 lat, gdzie wszędzie widać pomniki Lenina i Dzierżyńskiego, ale także mnóstwo obiektów sportowych. Białoruś rzekomo przoduje w spożyciu alkoholu, ale nigdzie nie uświadczycie pijanego lub żebraka. Białoruś to połączenie wody i ognia, jakiego nie spotkacie nigdzie na świecie". Według Zygmuntowicza, „podróż na Karaiby zapadnie w pamięć na pół roku, ale pobyt na Białorusi – na całe życie".

Zdumiewające rozdwojenie jaźni u Białorusinów podkreśliła teolog Iryna Dubianieckaja. „Wstydzimy się swego języka, oddaliśmy herb" – powiada. „Większość cudzoziemców, którzy autentycznie chcą się czegoś dowiedzieć o Białorusi, widzą zmieszanie i zakłopotanie. ‹Czy Białoruś to część Rosji?› – pytają. ‹Nie› – brzmi odpowiedź. ‹A gdzie przebiegają jej granice?›. Białorusin, jeżeli ma być szczery, jest zakłopotany. ‹No, wiecie, granice Białorusi niezupełnie pokrywają się z tymi historycznymi granicami›. Cudzoziemcy pytają: ‹A jaka jest wasza symbolika narodowa?›. Uczciwy Białorusin jest w kropce. ‹No, wiecie, nasz starożytny herb to „Pogoń", ale obecnie jest to herb innego kraju – Litwy. Właściwie, nasza flaga jest biało-czerwono-biała, ale obecnie w użyciu jest inna symbolika, z sowieckich czasów›. ‹A gdzie jest wasza stolica?›. ‹No, w Mińsku, ale w rzeczywistości to on nazywa się Miensk, a w rzeczy samej nasza stara stolica to Wilno, ale obecnie jest to stolica sąsiedniego kraju›. Cudzoziemiec głupieje od tego poplątania, ale nadal dopytuje. ‹A jaki jest u was język?›. Białorusin ochoczo i radośnie oznajmia: ‹białoruski›, ale żeby nie skłamać, dodaje: ‹Tylko że Białorusini praktycznie się nim nie posługują i rozmawiają w języku sąsiedniego kraju, po rosyjsku›. Zdumiony cudzoziemiec kręci głową i nie może się nadziwić temu, co usłyszał. ‹Toż to rzecz niebywała w świecie! Czego się tylko nie dotknąć, nawet elementarnych atrybutów państwa, wszystko jest poplątane i płynne›" – powiada Iryna Dubianieckaja.

Nieprawdziwe wyobrażenia

Istnieje szereg stereotypów o Białorusi i większość z nich jest nieprawdziwa. Białorusinów zwą „bulbaszami" (bulba – ziemniaki) a placki ziemniaczane traktowane są jako potrawa narodowa. W rzeczywistości ziemniaki pojawiły się dopiero w XIX wieku, natomiast wysokie ich spożycie zaczęło się przy bolszewickiej nędzy. Tradycyjnie, Białorusini są amatorami grzybów i botwinki. Na przekór słowom hymnu Białorusini niezupełnie są oni „pokojowi". Od XIII po XVI wiek Wielkie Księstwo Litewskie bezustannie wojowało i stało się największym krajem w Europie. W pokoju Białorusini żyją dopiero od 70 lat. Białoruś nie jest „małym" krajem, lecz 13 według terytorium w Europie, natomiast „małym" jest kraj w porównaniu z sąsiadami: Rosją i Ukrainą. Białorusini nie są „młodszymi" braćmi, natomiast słowiańskie braterstwo jest wymysłem z carskich czasów. Mit o „starszym" bracie, który otrzymał miano „Wielkorusina" oraz o dwóch „młodszych" braciach: „Małorusinie" (Ukraińcu) i „Białorusinie" (mieszkańcu „Białej Rusi") pojawił się wraz z przyłączeniem całości białoruskich i większości ukraińskich ziem do Rosji. Mit o trzech bratnich narodach na czele z rosyjskim na trwałe wszedł do sowieckich podręczników. O słowiańskim braterstwie chętnie mówią nie tylko rosyjskie środki masowego przekazu, ale i władze Białorusi, zwłaszcza podczas negocjacji dotyczących rosyjskich kredytów, cen ropy i gazu. Białorusini są niezbyt tolerancyjni. Istotnie, w białoruskich miastach w ciągu stuleci, w pokoju i zgodzie żyli prawosławni

i katolicy, Żydzi i muzułmanie. W kraju pogranicza kultur i religii ludzie zmuszeni byli przyjmować innych takimi, jacy oni są. Jednak przy całej swej historycznej tolerancji Białorusini pozostają nietolerancyjni wobec wielu rzeczy i zjawisk. Są zwolennikami kary śmierci. Cechuje ich wysoki stopień homofobii i rasizmu. Według rankingu Martin Prosperity Institute z 2015 roku, Białoruś zajęła 97 miejsce pod względem tolerancji wobec imigrantów, przedstawicieli innych ras i grup etnicznych oraz mniejszości seksualnych.

Bez celu, planu i perspektyw

Kiedy się uwzględni fakt, że ulubionymi porzekadłami Białorusinów są: „byle nie było gorzej" i „byle tylko nie wojna", to obecna sytuacja w zupełności zadowala większość mieszkańców kraju, zwłaszcza starsze pokolenie. Jednak Białorusini żyją niejako bez celu i bez ambicji. Polacy już osiągnęli swój podstawowy cel: dołączenie do zachodnich sojuszy i obecnie chcą dorównać zachodnim Europejczykom pod względem dobrobytu. Natomiast u Białorusinów, mimo istnienia programu rozwoju społeczno-ekonomicznego, nie widać i nie słychać ani o rozwoju ani o żadnym konkretnym planie na przyszłość. Już 7 lat temu (2012 r.) zagraniczni i białoruscy eksperci wspólnie stworzyli księgę pod nazwą „Przyszłość Białorusi", jako próbę prognozy rozwoju wydarzeń za 5, 10 i nawet za 20 lat. Politolog Alaksandar Kłaskouski powiada, że „Białoruś to kraj nie strategii, ale taktyk... Władza żyje dniem dzisiejszym; byle tylko Rosja znów ‹podrzuciła› ropy i gazu. Kraj przejada zasoby, natomiast opozycja nie bardzo sobie wyobraża, co stanie się po zmianie władzy. Jedni mówią: pozbędziemy się Łukaszenki i wszystko będzie cacy, będziemy i bogaci, i szczęśliwi. Ale to nie tak. Problem tkwi jeszcze w mentalności ludzi, w tym, że na chwilę obecną nie zakończyło się u nas samo formowanie narodu" – uważa Kłaskouski. „Trzeba myśleć o dzieciach i wnukach, aby to była przyszłość w światowej czołówce, a nie w Trzecim Świecie" – podkreśla politolog i konstatuje, że to akurat mało kogo obchodzi.

Trzy lata temu (2016 r.) był realizowany projekt pod nazwa „Białoruś: obraz przyszłości". Znani i uznani uczestnicy projektu doszli do wspólnego wniosku, że w Białorusi przeważają populistyczne i pragmatyczne tendencje, dominuje troska o dzień dzisiejszy, natomiast nie ma zainteresowania perspektywami rozwoju kraju. Powstaje wrażenie, że Białorusini nie wierzą w swe siły. „I tak inni o wszystkim zadecydują o nas bez nas". Dosłownie rok temu politolog Ryhor Astapienia oświadczył, że „Białoruś nie chce radykalnych zmian, chce pozostać w rosyjskiej sferze wpływów, natomiast Unia Europejska interesuje ją jako inwestor, partner handlowy, dostawca technologii i pieniędzy. Według niego, Łukaszenko, który wiele mówi o wielokierunkowości polityki kraju, nie ma żadnej strategii polityki zagranicznej. W Białorusi nie widać nawet pragnienia być niezależnym krajem. Żyjemy w stanie, kiedy nie wiemy, dokąd kraj zmierza" – powiada Astapienia. Eksperci zasadniczo są zgodni co do tego, że nawet za 20 lat Białoruś pozostanie w sferze wpływów Rosji, mimo iż do pełnej straty niezależności nie dojdzie.

Kompleks prowincjonalności

Białoruś ma skomplikowaną historię. Odwieczna, bezustanna walka o przetrwanie oraz wpływ silniejszych kultur przytępiły w narodzie poczucie własnej godności, wiarę w swe siły. W sytuacji, kiedy administracyjna albo kulturalna stolica znajduje się w Moskwie, albo w Warszawie, Białorusi pozostała rola kolonii, zajętej i ograbionej krainy albo prowincji. „Prowincjonalizm, kompleks niepełnowartościowości narzucony został Białorusinom w przeciągu XIX wieku wskutek rosyjskiej kolonizacji" – powiada filozof Aleś Ancipienka. „Ten, kto zajął to terytorium pragnie, aby wyglądało ono jako coś gorszego, nieistotnego, niedorozwiniętego, godnego politowania. Prowincja jest to brak centrum kulturowego, pomniejszanie własnej tradycji kulturowej i historii. Zadanie wszystkich kolonizatorów polegało na tym, aby zaszczepić w podbitych ludach poczucie niskiej wartości, aby łatwiej było kontrolować i kierować tą zdobytą krainą" – powiada Ancipienka. Istotnie, centrum z reguły narzuca swój rzekomo „lepszy" język, swoją „prawdziwą" wiarę i „wyższą" kulturę. Nawet w czasach BSRR Białorusini byli przekonani, że cała siła, bogactwo i wielkość są na Wschodzie, a wszystko, co najlepsze, włącznie z intelektualnym potencjałem znajduje się w Moskwie. Ten kompleks prowincjonalności uwidocznił się na początku lat 90., kiedy wezwania do niezależności zderzyły się z kontrargumentem: „Jakże sobie poradzimy bez Rosji? Przecież nie mamy bogactw naturalnych". Nikomu nie przyszło do głowy, że Szwajcaria naprawdę nie ma żadnych bogactw naturalnych, ale istnieje i ma się wspaniale jako niezależny kraj już od 700 lat!

Białorusini podzieleni na dwa obozy

O podziale na dwa wrogie plemiona często mówi się w Polsce, zwłaszcza w odniesieniu do polityków i wyborów, ale na Białorusi ten podział jest jeszcze bardziej oczywisty. Jest rzeczą powszechnie wiadomą, ze na

Białorusi są dwa języki urzędowe. Równoległe są w użyciu dwie symboliki narodowe: oficjalna i ta druga „historyczno-opozycyjna". W kraju są dwa główne wyznania: prawosławni i katolicy. Ci pierwsi są z reguły rosyjskojęzyczni i optują za integracją z Rosją, natomiast drudzy stawiają na białorutenizację i, naturalną koleją rzeczy, spoglądają na Zachód. Na Białorusi są dwa Związki Literatów: prorządowy ZPB i niezależny ZBP, jeden porządny i uczciwy (tzw. „czesny"), a drugi „nieczesny", czyli co najmniej podejrzany. Ten hołubiony przez władze posiada Dom Literata, ma szeroki dostęp do wydawnictw, sal oraz instytucji, natomiast drugi jest tego wszystkiego pozbawiony. Nawet Związek Polaków jest podzielony na dwa: prorządowy i niezależny. Jedni twórcy mają wsparcie ze strony państwa, ponieważ należą do tych „uczciwych", za to drudzy jako rzekomo nastawieni wrogo do państwa mają bardzo ograniczone możliwości działania. Po 1991 roku, kiedy niezależność spadła z nieba bez wojny i całkowicie niespodziewanie, podział na „my" i „oni" pogłębił się zarówno pomiędzy samymi Białorusinami, jak i nimi oraz sąsiadami. Starsze pokolenie przyzwyczaiło się do sowieckiego systemu pracy i wartości kulturowych. Są to tak zwani „kołchozańci" (jako ślad kultu „partyzantów") albo „zastabile" (od słowa „za stabilność), którzy żyją głównie „chlebem powszednim". Zadowala ich mizerna, ale regularnie wypłacana emerytura i kluczowym ich mottem życiowym jest właśnie: „byle nie było wojny". Natomiast młodzież jest w większości apolityczna i zafascynowana Zachodem. Młode pokolenie chłopaków i dziewcząt myśli głównie o sobie i swoich zainteresowaniach, a kolor paznokci, aktywność w mediach społecznościowych bardziej ich obchodzą niż represje polityczne. Tak więc na Białorusi współistnieją niejako dwie rzeczywistości.

W listopadzie ubiegłego roku szefowa administracji prezydenckiej Natalia Kaczanawa oświadczyła, że Białoruś jest „wspaniałym krajem". Jednak nie miała ona na myśli krajobrazów, lasów i jezior, lecz system rządów, dzięki któremu rzekomo na Białorusi żyje się wspaniale i szczęśliwie. Prezydent bezustannie chwali się osiągnięciami kraju, a media metodycznie wbijają jego słowa ludziom do głów. Tak. Pewnej grupie ludzi zbliżonej do kół rządzących żyje się wyśmienicie, natomiast tym ośmiu milionom, którzy jeszcze pozostają w kraju – żyje się źle. Te półtora miliona ludzi, którzy czasowo lub na stałe wyjechali z kraju, zrobiło to nie ze szczęścia. W kraju gdzie stabilizacja i bezpieczeństwo przedstawiane są jako najwyższe wartości, wszystko przypomina czas zastoju epoki Breżniewa. Na Białorusi jednocześnie istnieje gospodarka rynkowa i planowa. Niewielki własny biznes można mieć, ale otwiera się go z trudem i rzadko. Ogromne przedsiębiorstwa państwowe pracują na zasadzie inercji, chociaż przynoszą straty. Pracują źle i niewydajnie, ale zwolnić nikogo nie wolno; na produkt nie ma popytu, ale produkcja trwa na całego. Wynik nikogo nie interesuje. Byle był spokój, byle nie było protestów społecznych, byle bez szoku i niepopularnych kroków.

Ideologia państwowa i narodowa idea

Ideologia dowolnego kraju to narodowa idea, która jednoczy i mobilizuje obywateli, pozwala ludziom o różnych przekonaniach i poglądach dojść do konsensusu w kwestii wspólnych wartości, sprzyja ustanowieniu atmosfery zgody i kreatywności. Teoretycznie, podstawy ideologii państwa białoruskiego są sformułowane w Konstytucji: wszystko powinno służyć człowiekowi i w interesach Białorusi. Jednak ta formuła jest bardzo ogólna i prezydent wyłożył jej sens w następujący sposób. „Ideologia Białorusi powinna orientować się na tradycyjne wartości; gotowość pracy nie tylko dla osobistej korzyści, ale dla dobra społeczeństwa, kolektywu, innych ludzi. Istnieje potrzeba ideałów i wyższych celów, pomocy wzajemnej, kolektywizmu jako przeciwwagi zachodniemu indywidualizmowi. W istocie we wschodniosłowiańskim i wschodnioeuropejskim świecie pozostaliśmy liderem duchowym wiernym naszym tradycyjnym wartościom cywilizacyjnym" – uważa prezydent Białorusi. Polecił on ekspertom dokładnie rozpracować ideologię państwową i narodową ideologię, ale odrzucił wszystkie propozycje, ponieważ rzekomo „jakoś nie współgrają z sercami i umysłami oraz nie są w stanie porwać cały naród". „Byłbym niezmiernie wdzięczny, gdyby ktoś sformułował tę ideę i przekonał mnie, że ma ona sens" – oświadczył rok temu Łukaszenko. Prezydent skrytykował wszystkich etatowych ideologów za „niewybaczalny formalizm i biurokratyczność rodem z sowieckiej epoki" i wreszcie oświadczył, że prawdopodobnie będzie musiał się tym zająć sam. Bez ogłaszania własnej ideologii szef państwa i tak realizuje swoją strategię polegająca na ścisłym związku z Rosją, na przekór zachodnim wartościom. Rzecz w tym, że cywilizacja europejska jest zbudowana na priorytecie człowieka nad społeczeństwem i klanem, na szacunku dla praw mniejszości. Ta zasada obejmuje i własność prywatną i wolności demokratyczne, i ograniczenie władzy i państwa przez Konstytucję, i nawet troskę o mniejszości oraz język. Jednak w białoruskiej, kołchozowej świadomości pojedynczy człowiek nic nie znaczy, dlatego bezustannie mówi się o „wspólnocie", „dobru ogólnym", „obowiązku patriotycznym", „kolektywie", „narodzie" itd. To podejście dotyczy dosłownie każdej sfery życia włącznie z biznesem i twórczością artystyczną. W ramach tej ciągle jeszcze nie sformułowanej, ale czynnej ideologii, na Białorusi na wszystko patrzy się jak na obowiązek służenia społeczeństwu lub Ojczyźnie, opozycji albo władzy, nawet tylko swojej, niezależnej, twórczej, wolnej grupie. Powstaje naturalne pytanie: a dlaczegoż to przedsiębiorca, naukowiec, robotnik, pisarz, artysta, dowolny twórca obowiązkowo powinien starać się być użytecznym, „pożytecznym" dla kraju, a nie dla siebie i swej rodziny? Dlaczego ma być koniecznie dumą i sumieniem narodu? A dlaczegoż nie

może on na przykład pisać popularne kryminały, skoncentrować się na samorealizacji, na tym, co jest kupowane, zarabiać na swej twórczości, a stając się znanym i czytanym rozsławić jednocześnie swój kraj w świecie.

Utracone szanse

Przez wszystkie lata niezależności Białoruś trwa w rozkroku pomiędzy Wschodem i Zachodem, pomiędzy Rosją i Europą. W 2013 r. Borys Niemcow (zastrzelony w 2015 r.) powiedział: „Uważam, że Białoruś ma większe szanse stać się wolnym, demokratycznym, europejskim krajem niż Rosja. Po pierwsze – Białoruś nie ma imperialnych ambicji. Po drugie – wy znajdujecie w samym sercu Europy. Po trzecie – wy nie macie swego Kaukazu. Ponadto, wy jesteście wykształconym narodem i macie Europę tuż obok. Krótko mówiąc, jeżeli wam się powiedzie, to być może również nam". Niemcow słusznie uważał Rosję za imperialny, niedemokratyczny kraj, ale to właśnie z nią Białoruś zawiązała sojusz. Rzeczywiście, każdy Białorusin jest przekonany, że Białoruś znajduje się w centrum Europy, ale Białorusini zatrzymali się w rozwoju, jak gdyby w oczekiwaniu na jakiś cud. Sami Białorusini pogodzili się z faktem, że ich odwiecznym przeznaczeniem jest bycie pograniczem, zamieszkiwanie na tranzytowym szlaku, na skrzyżowaniu historycznych dróg. Białorusini są zupełnie pozbawieni mesjanistycznych tendencji, w odróżnieniu od Polaków i Rosjan, którzy uważają za swój obowiązek nieść i narzucać swą kulturę sąsiadom. Białorusini wypracowali jedynie model przystosowania się do dowolnych wpływów zewnętrznych. Sami niczego swojego nie propagują, natomiast przywykli spoglądać na obcych, zamiast stworzyć coś własnego. Jednocześnie pragnienie zapożyczeń skierowane jest nie na bardziej rozwinięte europejskie kraje, ale na „starszego brata". Mamy do czynienia z ciekawą recydywą historii. W 1935 r. polski publicysta Jerzy Wyszomirski pisał z Wilna. „Pieśń, z której liderzy białoruscy chcą stworzyć hymn wyzwolenia zaczyna się od słów: ‹Od wieku śmy spali, lecz nas obudzili›, ale to nieprawda. Gorzką i ironiczną prawdę zawiera o wiele bardziej brutalna parodia tej pieśni: ‹Od wiekuśmy spali, lecz nas obudzili, kopnęli nas w d...ę, i znów położyli›". Pomimo formalnej niezależności Białoruś jest jak sparaliżowana. Otrzymując jako sojusznik i strefa buforowa olbrzymie wsparcie, chytrze wypraszając od Rosji kolejne podarunki, już dawno można było stopniowo, rozważnie, mądrze reformować i uczynić bardziej efektywną swą gospodarkę, naukę, służbę zdrowia, usprawnić system emerytalny, odrodzić ojczysty język, wzmocnić prestiż kultury narodowej i w ten sposób skonsolidować społeczeństwo, pozwolić mu uświadomić i zrozumieć, że Białorusini są pełnowartościowym narodem z wielką historią i wspaniałymi tradycjami. Oczywiście bez otwartego zwrotu na Zachód, bo na to Rosja nie pozwoliłaby, natomiast modernizacja kraju jej nie przeszkadzałaby, tak jak nie przeszkadza jej, że Białoruś ma lepsze drogi i troszczy się o własną armię. Jednak to wymagałoby zmiany władzy, a obecny prezydent chce ją zachować.

Rola charakteru narodowego

O tej sławetnej łagodności i umiarze oraz o innych cnotach Białorusinów powiedziano już dostatecznie dużo, chociaż często nie są to plusy, lecz minusy. Ci, którzy cenią sobie spokój i stabilność, powinni pamiętać, że idealny spokój panuje na cmentarzu. Michał Aniempadystau, który zmarł w styczniu ubiegłego roku, twórca epokowego dzieła „Albumu Narodowego" mówił o genetycznym temperamencie i mentalności Białorusinów. Według niego „Białorusini mają charakter skłonny do melancholii, depresji, zamknięcia się w sobie, lęku przed zmianami. To dlatego w szczególności literatura charakteryzuje się bezustannym smutkiem i tęsknotą, które dobrze się czują w utworach pisarzy białoruskich. Co więcej, taki stan rzeczy wszystkim odpowiada. Można mówić wręcz o białoruskim masochizmie, który staje się podstawą do pewnej dumy. Czyli im gorzej, tym lepiej". Już Adam Mickiewicz w swoich wykładach w Paryżu o folklorze słowiańskim i filologii mówił o swych ziomkach-Litwinach: „Życie ich jest bez reszty w duchu. Natomiast na ziemi ich historia jest pełna smutku i skargi". Smutek i skarga to typowe cechy nieoficjalnej kultury białoruskiej, które jak gdyby składają się na równoległą rzeczywistość i przeciwwagę podniośle radosnym, lecz całkiem sztucznym fajerwerkom i podskokom oficjalnej kultury. Kulturolog Iryna Chadarenka pisała, że ukształtowany przez historyczny los charakter narodowy widoczny jest w charakterze i tendencjach całej kultury białoruskiej. Jako jej podstawowe cechy nazwała ona: marginalność, peryferyjność, niszowość, negatywizm, brak pasji i zapału, cierpiętnictwo, samopoświęcenie, mozaiczność i nieokreśloność. Jeżeli chodzi o „pasjonarność", to według twórcy tego pojęcia – Lwa Gumilowa, niektóre kultury są dynamiczne, agresywne, wojownicze, ciekawskie, energiczne, natomiast inne nieruchawe, marazmatyczne, oziębłe, skoncentrowane na utrzymaniu stanu posiadania. Z powodu poczucia niepełnowartościowości Białorusini mają w zwyczaju nie doceniać własne i łasić się na bardziej rozreklamowane cudze. Według większości Białorusinów wszystko co swoje jest drugorzędne, a Białoruś jest tym miejscem, gdzie niczego dobrego nie ma i nie może być. Tym się tłumaczy sytuację w sferze kultury i mediów, gdzie dominują wpływy Rosji. Ponadto, ponieważ niezwykle żywotna okazała się nostalgia za sowiecką epoką, to cała kultura pozostaje przeważnie postsowiecka według ducha, atmosfery i mechanizmu realizacji twórczych pomysłów.

Państwo propaguje „lojalną" chałturę

Nieźle rozumiejące mentalność Białorusinów władze skutecznie realizują swą politykę we wszystkich sferach, włącznie z kulturą. Zgodnie z monitoringiem stanu kultury białoruskiej przeprowadzonym na zamówienie UNESCO przez „Centrum transformacji europejskiej" „białoruska niezależna i białoruskojęzyczna kultura znajduje się w zmarginalizowanym stanie" Wśród zasadniczych przeszkód w rozwoju kultury białoruskiej eksperci wymieniają upolitycznienie programów kulturalnych, a także fakt silnej, niekontrolowanej ekspansji kultury rosyjskiej. W kulturze białoruskiej istnieje podział na „lojalną" i „niezależną". Ta druga „nielojalna" przeistacza się w marginalizowaną subkulturę. Mimo iż Białoruś podpisała Konwencje UNESCO, to narusza ona wolność ekspresji, rozpowszechnianie informacji, możliwość wyboru formy twórczego wyrazu. De facto istnieje cenzura. Urzędnicy układają „czarne spisy", wprowadzają zakaz na otwarcie wystaw oraz innych imprez. Na Białorusi nie ma własnej przestrzeni informacyjnej. Ponieważ nie ma również ani językowej, ani psychologicznej granicy, Białorusini nie odróżniają rosyjskich wiadomości od swoich. Na białoruskich telekanałach dominuje rosyjska pop-kultura, na FM-falach rosyjska muzyka rozrywkowa, natomiast zachodnia muzyka i filmy pojawiają się rzadko i w sposób dozowany. Tak brzmi konkluzja na temat stanu kultury białoruskiej według sprawozdania zamówionego przez UNESCO.

Nasuwa się wniosek, że człowiek z tłumu, szary, anonimowy obywatel, obojętny konsument produktu kultury – oto prawdziwy bohater naszych czasów. Mianowicie na jego niewybredne potrzeby skierowana jest cała aktywność środków masowego przekazu, instytucji kulturalnych i wielu twórców. W takim społeczeństwie, które wyszło ze wsi, tylko wieś z niego nie wyszła, każda władza może się czuć komfortowo, ponieważ elita narodowa była zniszczona dużo wcześniej, natomiast jej resztki nie są w stanie stworzyć alternatywy i sprzeciwić się totalnemu pogrążeniu w informacyjne bagno. Zdaniem Iryny Chadarenki, monopolizacja przez państwo środków masowego przekazu „zmusza ludzi do wchłaniania gigabajtów chałtury imitującej wysiłek twórczy. Ten, kto pragnie stworzyć artystyczne dzieło nie dla mas, lecz dla osób, kto jest zdolny do samodzielnego myślenia, ten automatycznie obsuwa się na dół po drabinie kontrkultury do piwnic undergroundu". To zjawisko jest znane również w innych krajach, ale na Białorusi jest ono szczególnie widoczne.

Doskonałą ilustracją stosunku państwa do kultury jest główna międzynarodowa impreza – festiwal „Słowiański bazar". Można go uznać za klasyczny przykład prymitywnej, na wzór „Cepelii" sztuki adresowanej głównie do tych, którzy nijak nie potrafią wyzbyć się nostalgii za sowiecką epoką z jej jedną, wspólną przestrzenią kulturową. Nie ma tam słowiańszczyzny. Tylko kosmopolityczny „bazar", wszechogarniający kicz i parada lukrowanych gwiazd głównie rosyjskiej estrady. One nawet nie raczą zaśpiewać, tylko puszczają swe „kawałki" z playbacku. Tu już nie tyle kultura, ile parodia kultury. Nawet gwiazdy białoruskich grup rockowych ze śmiesznymi, pretensjonalnymi angielskimi nazwami występują tam nie z powodu wysokiego poziomu artystycznego, ale dlatego, że cieszą się przychylnością urzędników od kultury. Dla większości słuchaczy Alaksandr Saładucha i jego śpiewy to szczyt estradowego artyzmu jak dla wielu Polaków Zenek i disco-polo. Co do mnie, obaj oni są mi całkowicie obojętni, ale nie będę z pogardą odnosić się do ich licznych fanów. Cóż, są bezsprzecznie popularni, bo utrafili w niewybredne gusta słuchaczy. Ponadto, należy liczyć się ze zjawiskiem socjotechniki. Drogą natrętnej reklamy i bezustannych powtórek narzuca się popyt i w ten sposób działa technika manipulacji ludźmi, którzy w swej większości nie są wymagający, wręcz prymitywni. Jest to coś w rodzaju fast-foodów. Po co ludziom dobra, ale trudno zrozumiała literatura, po co dobra, ale nie do zabawy muzyka? Wielu ludziom w zupełności wystarcza, kiedy jest fajnie, łatwo, przyjemnie. Po co wytężać umysł po ciężkiej albo nudnej pracy i rodzinnych problemach? Oczywiście, gusty ludzi dają się formować, ale kultura masowa nie stawia przed sobą pedagogicznych celów. Proponuje ona uniwersalny jak hamburger produkt: swą tanią, dostępną strawę, czyli zabawę. Kiedy się widzi i styka się tylko z czymś jednym, człowiekowi wydaje się, że to jest właśnie prawdziwe piękno, jedyna prawda i jedyna rzeczywistość. Moc oddziaływania państwowych mediów polega na tym, że przypominają one stołówkę kołchozową. Możesz jeść albo i nie jeść, ale wiedz, że niczego innego tu nie ma. To znaczy, w istocie istnieje wybór, są luksusowe restauracje, nawet niedaleko od „McDonnalds'a", jest Filharmonia też nie tak daleko od dyskoteki, ale żeby pójść tam potrzeba więcej pieniędzy, zachodu, odpowiedniego ubioru, no i trzeba znać się i cenić tam proponowany produkt. W rezultacie to okazuje się tylko dla elity, dla ludzi albo zamożnych, albo inteligentnych, natomiast większość ludzi w swych estetycznych wyobrażeniach woli pozostać „jak wszyscy".

Co mają zrobić niezadowoleni?

Więc co pozostaje człowiekowi, którego nie zadowala to „szczęśliwe" życie przedstawiane przez oficjeli w telewizji i już go nie trzymają jak w klatce, jak to było w sowieckiej rzeczywistości? Młodemu, postępowemu, przedsiębiorczemu, wykształconemu, ambitnemu człowiekowi pozostaje wyjechać do pracy za granicę

na jakiś czas albo w ogóle udać się na emigrację. Wielu Białorusinów tak właśnie robi, zwłaszcza ci najbardziej aktywni, perspektywiczni i kreatywni. Wyjechać czasowo albo na zawsze w poszukiwania lepszej doli, zmiana miejsca zamieszkania i pracy, nawet w konserwatywnej Białorusi, już nie jest postrzegane jak zdrada ojczyzny, chociaż nadal taka postawa uchodzi za naganną. Wszyscy rozumieją, że człowiekowi chodzi o należyte wykorzystanie swego potencjału w swoim fachu, o lepsze zarobki na utrzymanie rodziny, o lepszą edukację dla swych dzieci.

Podstawowe powody emigracji są trzy: większe możliwości, lepsze zarobki i większa swoboda. Jeżeli chodzi o możliwości i zarobki, to znaleźć dobrze płatną pracę, na przykład w zagranicznej firmie, teoretycznie można i na Białorusi, ale to rzadkość, tylko dla małej grupy szczęśliwców. Otworzyć swój drobny biznes też można, ale ciężko z powodu biurokratycznej mitręgi, braku tanich kredytów oraz programów wsparcia drobnej przedsiębiorczości. Kiedy ktoś chce dalej się kształcić, to z powodu braku interesujących programów, grantów i słabej mobilności uniwersyteckiej, nic z tego nie wyjdzie. Gdy chodzi o same zarobki, to nawet myjąc naczynia albo pracując jako kelner, młodzi Białorusini więcej niż u siebie zarobią w dowolnym kraju Unii Europejskiej. Kiedy jest mowa o wolności, swobodzie, to wcale nie chodzi tu o polityczne swobody, bo te mało interesują pragmatycznego Białorusina. Demokracja, wybory, prawa człowieka to niezmienne zajęcie garstki „profesjonalnych" opozycjonistów. Statystyczny Białorusin nie ma czasu ni cierpliwości na politykę, bo nie ma na nią absolutnie żadnego wpływu. Wie, że w kraju ma do czynienia nie tyle ze stalinowskimi represjami ile z „breżniewowską" stagnacją. Chodzi mu o wolność wyboru i ekspresji, o wybór zajęcia, o prawo do życia, ubierania się, spotykania się i wyglądania z kim chce i jak chce. Jednak na Białorusi każda niestandardowość, nawet nierosyjski język na ulicy, „nieprawidłowe" poglądy, nawet tak trzeciorzędne rzeczy, jak kolor włosów, leworęczność, piercing, nie mówiąc o nietradycyjnej orientacji seksualnej, czynią z człowieka obiekt agresji, ostracyzmu albo w najlepszym wypadku wytykania palcami. Autentycznie twórczy, samodzielny, oryginalny, politycznie zaangażowany człowiek natychmiast zostanie zaliczony do kategorii podejrzanych, zetknie się z nieufnością i nawet z represjami.

Na emigracje udają się również literaci, dziennikarze, artyści. Niektórzy z powodzeniem zajmują się swoją pracą, mają lepsze ku temu warunki i kiedy tam odnoszą sukces, to zostaje zapisane, chociażby częściowo na rachunek Białorusi. Kiedy człowiek nigdzie nie jest potrzebny, to zostanie nieudacznikiem zarówno w Białorusi, jak i w Ameryce. Ludziom twórczej pracy z reguły ciężko jest odnieść sukces, zdobyć sławę i pieniądze w każdym kraju. Prócz talentu trzeba znaleźć swoją niszę, sprzyjający grunt, umiejętnie zareklamować siebie z uwzględnieniem popytu i specyfiki świadomości szerokich mas odbiorców. W przypadku oryginalnych twórców bardzo źle jest, kiedy państwo nie jest zainteresowane promocją własnej, kultury narodowej a do tego właśnie to państwo kontroluje środki masowego przekazu. Przecież te kształtują najbardziej prymitywne stereotypy i gusty. Wielu ludzi słucha tylko jednej rozgłośni radiowej, ogląda tylko jedną telewizję i chodzi na koncerty tych samych, najbardziej znanych i modnych muzyków i wokalistów.

Język – smutne fakty

Stan kultury białoruskiej jest najbardziej widoczny na przykładzie literatury. Istnieje ona w warunkach swoistego getta; coraz mniej półek w księgarniach i bibliotekach, godzin języka białoruskiego w programach szkolnych i coraz mniej białoruskojęzycznych tekstów. Przewodniczący Związku Pisarzy Białoruskich (tego nieoficjalnego, „opozycyjnego") Barys Piatrowicz (Saczanka) powiada, że Białorusini, podobnie jak inne nacje, mało czytają w dowolnym języku. Czytelników jest średnio 3-5% populacji. Po rosyjsku przeważnie czyta się Akunina, Maryninę, Pielewina i Prilepina, ale swoich czytelników mają także Arłou i Razanau, Chadanowicz i Bacharewicz. W księgarniach białoruskie półki giną w morzu rosyjskojęzycznych książek. „Bez literatury nie możemy opanować języka, ale by czytać białoruskie książki, trzeba znać język. Tylko skąd ma się wziąć ta znajomość, skoro język ojczysty nie brzmi z telekranów, zmniejsza się ilość godzin nauki języka i literatury ojczystej. By przywrócić zainteresowanie ludzi książką białoruską, trzeba przywrócić język ojczysty w żłobkach, szkołach i uniwersytetach i aby tam wszystkie przedmioty były wykładane po białorusku" – uważa Barys Piatrowicz. Pomimo tego i tak najzdolniejsi, najbardziej znani i najczęściej czytani białoruscy literaci należą właśnie do tego, niezależnego Związku. Nie liczą oni na prezenty i benefity od władz a jedynie chcą, by im nie przeszkadzano. Nie liczą na wysokie honoraria, szybką sławę ani to, że zdarzy się cud, i wydawcy rzucą się do wydawania ich książek. Otóż Związkowi udało się nawet w bardzo niesprzyjających warunkach wydać w różnych językach świata książki Bykawa, Karatkiewicza, Adamowicza, którzy już zmarli, ale też żyjących: Razanawa, Arłowa, Aleksijewicz, Niaklajewa, Paszkiewicza, Babinę, Wiszniowa, Klinawa, Chadanowicza. Przy Związku istnieje Szkoła młodego literata, którą ukończyło 16 młodych prozaików. W biblioteczce debiutantów „Punkt odliczania" wyszło z druku ponad 10 książek. Rokrocznie przeprowadzane są festiwale, konkursy i wieczory literackie.

Czy można być białoruskim nie po białorusku?

I tu dochodzimy do kluczowej kwestii z punktu widzenia kultury, do języka. Niegdyś Adam Globus wystąpił z kategorycznym oświadczeniem odnośnie literatury: białoruski pisarz to ten, który pisze po białorusku. Jeżeli ktoś nie pisze po białorusku, to nie jest białoruski pisarz. Zgadza się z nim również Barys Piatrowicz. Według niego: „Współczesna literatura białoruska to literatura wyłącznie po białorusku. Jeżeli zaś chodzi o państwo Białoruś, to białoruska literatura powstawała w różnych językach: po rosyjsku, w jidysz, po polsku, po ukraińsku. Jednak tylko język białoruski może wpływać na rozwój literatury narodowej. Wszystko, co jest napisane w innych językach to wkład w rozwój literatury tych narodów, w których językach powstają dzieła" – uważa Przewodniczący Związku Pisarzy. „Tak – dodaje on – utwory rosyjskojęzycznych pisarzy takich jak Aleksijewicz, Adamowicz i inni, jest to osiągnięcie literatury współczesnej Białorusi, ale nie literatury narodowej. Nie ma języka – nie ma literatury".

Z kolei Wiktor Marcinowicz, rosyjskojęzyczny publicysta i pisarz uczciwie przyznaje, że on, mimo iż urodzony w Oszmianach, po prostu nie potrafi pisać po białorusku. „Moje słownictwo jest zbyt ubogie, by pisać po białorusku i rozumiem, że nie mam żadnej szansy włączyć się w białoruski nurt literacki, ponieważ kiedy się jest Białorusinem, pisze się o Białorusi i Mińsku po rosyjsku, to już się nie jest białoruskim pisarzem". Owszem, istnieje jeszcze jeden aspekt problemu: przynależność do tradycji białoruskiej, ale i tu trzeba uczciwie przyznać, że połowa współczesnych białoruskich literatów „wychowała się" na Maldelsztamie, Brodskim albo innych zagranicznych pisarzach zamiast na Kupale, Bahdanowiczu i Karatkiewiczu. W tym miejscu chcę zauważyć, że twórczość Sokrata Janowicza pełna jest zachwytu nad lakoniczną, kwiecistą, kolorystyczną prozą odeskiego Żyda Izaaka Babla. Z Białorusią Babel nie miał nic wspólnego.

Andriej Chadanowicz zwrócił uwagę na inną okoliczność. Oto na Białorusi, gdy dziennikarz robi wywiad z białoruskim twórcą, to obowiązkowo podkreśla, że jest białoruski pisarz, białoruski poeta, białoruski dramaturg. W tym podkreśleniu już kryje się swego rodzaju ostrzeżenie: Uwaga! Jest to twórczość mało znana, mniejszościowa, w mało używanym języku. Wychodzi na to, że wszyscy inni, którzy tu mieszkają, żyją i pracują – nie są Białorusinami! Przecież za takie ich zaszufladkowanie mogą oni się wręcz obrazić. Według filozofa Walancina Akudowicza jest to wynik tej zakompleksionej, postkolonialnej świadomości. W Związku Sowieckim istniały narodowe literatury i literatura rosyjska. Jednak nikt nie podkreślał, że Szołochow i Rasputin, to rosyjscy pisarze, natomiast w przypadku pisarzy takich jak Bykau albo Karatkiewicz obowiązkowo mówiło się: białoruski, ukraiński, gruziński, ormiański pisarz. Im nadawano wysokie miana „narodowych" pisarzy, natomiast rosyjskim go nie nadawano.

Ale czy język twórczości jest równoznaczny z narodowością autora? Czy literatura białoruska obowiązkowo musi być wyłącznie po białorusku? Powszechnie wiadomo, że po białorusku zaczęto pisać dopiero w drugiej połowie XIX wieku, natomiast w XVII-XVIII stuleciach nie było pełnoprawnej, rozwiniętej literatury w tym języku. Niemniej jednak w wielonarodowym Wielkim Księstwie Litewskim istniała wielojęzyczna literatura: polska, łacińska, cerkiewno-słowiańska oraz inne. Adam Maldzis bardzo pragnął, aby na Białorusi wszyscy mówili i pisali po białorusku, ale ostatecznie stwierdził: „powinniśmy pogodzić się z faktami i przyjąć do wiadomości, że białoruska literatura jest polijęzyczna i zawsze taka była. A skoro Białorusin kocha swój kraj, chciałby pisać po białorusku, tylko mu to nie wychodzi, więc pisze po polsku lub po rosyjsku, ale robi to znakomicie i pracuje w ramach ‹białoruskiego projektu narodowego› a do tego wszędzie podkreśla: jestem Białorusinem, więc kim on jest?" – postawił pytanie Maldzis. Walancin Akudowicz przyznał, że na dobry ład, język to tylko środek wypowiedzi o człowieku i świecie. Przypomniał on, że oto Andrej Adamowicz najpierw pisał po rosyjsku, ale na własne życzenie przeszedł na białoruski. Jednak Akudowicz widzi w tym przejściu pewne niebezpieczeństwo. „Zawsze powtarzam: jeżeli waszym etnicznym językiem jest rosyjski i zwłaszcza jeżeli piszecie wiersze, nie przechodźcie na białoruski! Wasza twórczość poetycka w języku etnicznie obcym nigdy nie będzie pełna" – podkreślił Akudowicz.

Ze swej strony Aleś Razanau zauważył, że „wiersze napisane przez mieszkających na Białorusi poetów mogą być dobre w jednym i w drugim języku. Jednak – uważa on – te białoruskie są ciut lepsze, bo stworzone są niejako z innej materii, ojczystej". A co myśleć o przypadku kiedy literat nic nie mówi o swej narodowości, ale w sercu czuje się Białorusinem? Powstaje pytanie: czy stać nas na ten luksus tak łatwo zrezygnować z niebiałoruskojęzycznych twórców, którzy czują się białoruskimi literatami.

Kiedy mówimy o literaturze, to czynnik języka odgrywa tu wyjątkową rolę. Jednak w przypadku rzeźby a szczególnie malarstwa, czynnik języka nie istnieje, bo wszystkie farby przemawiają w tym samym języku. Jeżeli spróbujemy określić, czy białoruskim, polskim, żydowskim, rosyjskim byli albo są malarze: Mark Chagall, Kazimierz Malewicz albo Lonik Tarasewicz, to język, którym się posługiwali lub posługują jest bez znaczenia. Otóż fran-

cuska badaczka twórczości Chagalla – Claire Le Foll proponuje następujący wyznacznik narodowości. Jeżeli na płótnach malarzy zauważalnie widoczne są białoruskie lub żydowskie realia, na przykład sceny rodzajowe z życia Żydów, jak u Jurija Pena albo El Lisickiego, wówczas należy ich traktować jako białorusko-żydowskich twórców.

A może tak robić swoje?

Aktywny, ambitny Białorusin, który chce podwyższyć swój status materialny, jedzie za granicę za przysłowiowym „chlebem". Twórczy Białorusin, którego męczy jego bezradność w dusznej atmosferze „urawniłowki" ku dołowi też emigruje albo pozostaje w kraju, ale schodzi do podziemia, udaje się w swą wewnętrzną emigrację. W przypadku twórczych ludzi jest to dość normalna sytuacja, ponieważ sama indywidualność człowieka sztuki nie pozwala mu być jednym z wielu. Szuka on swego miejsca wśród wąskiego grona podobnie myślących ludzi. Wprawdzie istnieje internet, wirtualna przestrzeń, media społecznościowe. Jest to pewna możliwość „pobyć", zaistnieć w innym świecie, nawet zaprezentować swe dzieła, swój talent, swe osiągnięcia, znaleźć zwolenników. Jednak jest to słaba podstawa i punkt wyjścia do kariery.

Trzeba sobie jasno powiedzieć: wielka kultura zawsze z trudem znajduje sympatyków i białoruska nie jest tu wyjątkiem. Trwa ona i opiera się na entuzjazmie ludzi, którzy dążą do samorealizacji, proponują ciekawe, aktualne i oryginalne idee, poruszają ważne, bieżące sprawy i zjawiska. Jednak często ci ludzie mają niewielkie audytorium, więc i mizerny dochód, chyba że poczucie satysfakcji. Z pracy twórczej niemal w każdym kraju trudno jest się utrzymać. Natomiast na Białorusi jest to wręcz norma, że niemożliwością jest zajmować się twórczą samorealizacją i jednocześnie żyć z tego. Utalentowany człowiek przeważnie gdzieś pracuje, natomiast po pracy, pisze wiersze lub maluje obrazy w charakterze hobby. Te warunki, niemożność zarobienia na twórczości może w pewnych sytuacjach obrócić się w pozytywną inspirację, aby stworzyć unikalny produkt, ponieważ powstał on na autentycznym entuzjazmie i na prawdziwym talencie. Salieri żył znacznie lepiej niż Mozart, ale historia rozsądziła, kto z nich był lepszym kompozytorem. Znamy także ludzi, którzy już za życia, wręcz od młodości do śmierci mieli wszystko: talent, sławę i pieniądze (Picasso). Niestety, są to nieliczne wyjątki.

Przestać narzekać i skardzić się

Podczas prezentacji swego albumu „Nasza piosenka" Zmicier Wajciuszkiewicz oświadczył: „Dość już dzielenia ludzi na ‹uczciwych› (czesnych) i ‹nieuczciwych›, na lewych i prawych, na białoruskojęzycznych i rosyjskojęzycznych. Dość podziałów według koloru flagi albo politycznych preferencji. To naturalne, że jesteśmy różni i posiadamy różne prerogatywy. Jednak generalnie wszyscy, którzy troszczą się o Białoruś i jej kulturę, stoją po jednej stronie". Pośrednio, na rzecz Białorusi i na jej dobre imię pracuje każdy, kto osiągnął wielki sukces i przyznaje się do związków z Białorusią lub podkreśla swoje białoruskie korzenie. Nie wolno nam lekceważąco lub ze wzgardą traktować tych, którzy śpiewają białoruskie piosenki nie w filharmoniach i wielkich audytoriach, ale na festynach i weselach, bo oni też są cząstką kultury białoruskiej. Oni też robią to, na co jest zapotrzebowanie. Nie zapominajmy, że chleb jedzą wszyscy ludzie i niemal codziennie, natomiast torty nie wszyscy i nie co dzień. Pewne rzeczy zawsze będą dostępne tylko dla elity, dla wybrańców, ale zawsze w większości będą szeregowi, prości ludzie.

Trzy lata temu kulturolog Maksim Żbankou też postulował, by zapomnieć o monolicie świadomości narodowej, ponieważ jednakowi i zgodni Białorusini jako naród pogranicza nigdy nie byli i nie będą. Jest to społeczność wielojęzyczna, wielowyznaniowa, mozaiczna i pstrokata. Nie warto zwracać uwagi na ten ociężały agregat oficjalnej kultury, który drepcze w miejsce, imituje aktywną działalność, pracuje na luźnym biegu tylko czyniąc hałas. „Piramida władzy: polityczna, ideowa, estetyczna sama się skompromitowała i – jak powiada Lawon Wolski – logika walki już nie działa i nie ma co się temu przeciwstawiać". Istotne zmiany na Białorusi mogą nie nastąpić jeszcze przez dłuższy czas. Skoro czegoś nie daje się zmienić, to trzeba się z tym pogodzić. Trzeba siebie samym przyjąć takimi, jakimi jesteśmy i przestać jęczeć i narzekać. Po prostu Białorusini żyją w realiach, w których o wszystkim decydują bez nich. To dotyczy zarówno języka, kultury, ekonomii jak i polityki. Jednak nawet w tym jest coś optymistycznego. Tamta oficjalna kultura na państwowych dotacjach, regulowana, dokarmiana grantami na rozkaz z góry, wcześnie czy później zniszczy sama siebie i przegra z chałupniczą, żywą, otwartą twórczością. Dodam jeszcze: nie ma sensu bezustannie miotać się między Wschodem i Zachodem, bo w dziedzinie kultury to jest ta mityczna Scylla i Charybda. Trzeba wiedzieć co dzieje się w świecie. Potrzebne jest konstruktywne współdziałanie z innymi kulturami oraz filtracja zagranicznych wartości, nie zaś ich pasywne przejmowanie i zapożyczenia. „Pieśniary" zapisali się w historii nie dlatego, że grali na gitarach lepiej niż „Beatles", ale dlatego, że w całym Związku Sowieckim okazali się oni pionierami, byli oryginalni, pierwsi

i niepowtarzalni w swym rokowo-ludowym stylu. Pamiętajmy, że bardziej niż białoruskie rock-kapele znany jest w świecie zespól instrumentalny „Lileja", w którym prawdziwe mistrzostwo demonstrują białoruscy cymbaliści. Cymbały – oto białoruski skarb podobnie jak znakomite chóry, kanty, muzyka ludowa i instrumenty ludowe. Nie angielskimi nazwami zespołów, które są niedorzeczne w przypadku tych, którzy nigdy nie występują na Zachodzie (których dlatego osobiście nie znoszę) i małpowaniem obcych stylów i gatunków można zwrócić na siebie uwagę, ale odwołując się do samej głębi narodowego ducha jakkolwiek skaleczonego przez nawarstwienia zewnętrznych wpływów.

Niektórzy twórcy białoruscy dostrzegają, nawet w kwestii świadomości Białorusinów, symptomy zmiany na lepsze. Na przykład to bezmyślne traktowanie wszystkiego, co rosyjskie jako „swoje", „nasze" stopniowo zmniejsza się zarówno wśród społeczeństwa oraz twórców, z wyjątkiem urzędników od kultury. To jasne, że na promocję ojczystego, narodowego produktu są potrzebne i pieniądze, i mecenat, sale koncertowe, wydawnictwa, kolportaż i profesjonalna reklama. Jak dotąd, wszystko to są słabe strony i przeszkody, które jednak niektórym twórcom udało się przezwyciężyć i nawet – zarobić na swej twórczości (np. Adam Globus). Rozsądek podpowiada, że należy próbować funkcjonować w tych warunkach, jakie są. Osobiście jestem przekonany, że autentyczny talent zostanie w końcu dostrzeżony i przebije się przez wszystkie bariery. Istnieje w Mińsku Galeria Sztuki Współczesnej „Ў". Zupełnie słusznie na swej stronie internetowej galeria określa się jako „wolna przestrzeń dla lokalnego i międzynarodowego dialogu kulturalnego, sprzyjająca lepszemu postrzeganiu wielkiej roli kultury i sztuki we współczesnym społeczeństwie". Galeria realizuje programy edukacyjne, „okrągłe stoły", wykłady, seminaria, spotkania z krytykami sztuki. Godnym uwagi jest projekt „Kawiarnia europejska", cykl referatów i dyskusji odbywających się od 2011 r. w stołecznych kawiarniach oraz obiektach otwartych. Naturalnie, to zaledwie namiastka tego, co powinno byłoby być. Gdyby podobnych instytucji i inicjatyw było więcej, nie byłoby podstaw do mówienia o siermiężnym stanie kultury białoruskiej.

Jeszcze raz podkreślam i apeluję: róbmy swoje! Nie czekajmy na cud! Nie trzeba płakać i biadolić, że język ojczysty ginie, że kraj ginie. Miejmy nadzieją, że – jak pisał klasyk – „zajrzy słoneczko i w nasze okieneczko". Na tym świecie nic nie jest wieczne: ani dobre, ani złe. Granice zmieniają się, języki się zmieniają, ale Białoruś jako idea pozostaje w sercu. Kilka lat temu podczas konferencji na temat „Gdzie i dokąd w świecie płynie Białoruś?" zacytowali wiersz poety-mnicha „Znicza" (Aleh Biembiel): „Tam dostojne płynie Białoruś, gdzie zbiegają się smutek z sumieniem; gdzie odwieczne nieujarzmienie; gdzie szlachetny włościanin – Kastuś".

Mam nadzieję, że uczestnicy tegorocznego XX Trialogu w Krynkach dogłębniej i trafniej niż ja rozwiną zasadniczy temat spotkania.

Konstanty Bondaruk

Organizator: Fundacja Villa Sokrates w Krynkach
Współorganizator: Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Partnerzy: Urząd Miasta Krynki,
Gminny Ośrodek Kultury w Krynkach

Wystawę w ramach XX Trialogu zrealizowano
przy wsparciu finansowym Województwa Podlaskiego

Annus Albaruthenicus 2019 zostanie wydany dzięki
finansowemu wsparciu Fundacji PKO Banku Polskiego